

Håvard Pedersen

På tur i Oslos flotteste klasserom

30 år med skolebarn i Oslomarka

Oslo

© Oslo kommune Bymiljøetaten 2019

Boka er utgitt av Bymiljøetaten.

Trykk: Grøset Trykk AS

Design og foto: Bymiljøetaten.

Der annet ikke er nevnt, er bildene tatt av Bymiljøetaten.

Forsidefoto er fra Årvollåsen.

ISBN 978-82-92205-40-2

Innhold

- 5 Lek og læring i naturen forbereder barna på framtida
- 6 Aldri en dag uten gleder og utfordringer
- 7 9 tips til å få barna ut i marka
- 9 Det var jernbanemann jeg skulle bli

10 De første skogdagene

- 13 Det startet med skogplanting
- 14 De første skogdagene
- 16 Bymiljøetatens markaundervisning
- 19 Kommuneskogen fra 1889 til i dag

20 På tur i Oslos flotteste klasserom

- 23 Å være til stede
- 26 – Håvard prater når vi står
- 31 En ekte arbeidshest
- 34 Den livsviktige leken
- 41 Marka har rom for mange fag
- 42 Bål i marka
- 43 Å gå på do blant maur og lyng
- 46 Bading og nakenhet
- 51 Isfiske i marka
- 53 – Tror dere huldra fins på ordentlig?

59 Oslos største museum

- 60 Svarta kommer!
- 61 Lokalhistorie – ser vi snart urinen?
- 63 Kulturminner i Lillomarka og Nordmarka
- 73 Kulturminner i Østmarka

76 Naturen og mental helse

- 78 «Når verden går meg i mot»
- 80 Sterke Jorunn fra Svarttjern

82 30 år med unger og lærere i marka

- 88 Blomster som aldri visner
- 89 Med lakksko i marka
- 90 Barn må få skitne seg til
- 93 Foresatte og elever ser tilbake
- 94 På tur med skogvokter'n!
- 96 Siste tur med skoleklasser

Lek og læring i naturen forbereder barna på framtida

Det er kjent at naturen har stor betydning for vår psykiske helse. Men nå viser en studie fra Universitetet i Oslo at utendørslek i naturen også fører til at barna fungerer bedre på skolen.

Studien viser at barn som lekte mye ute i barnehagen var mer konsentrerte, flinkere til å dele og være en god venn enn andre barn. Studien er gjort på barnehagebarn, men forskningen viser at effekten holder seg utover i skolealderen.

Samtidig sliter mange barn og ungdom i dag med stress. Jeg tar ikke for hardt i hvis jeg sier at naturen aldri har vært viktigere for barna våre. At naturen skaper trivsel, mestring og læring, er noe vi i Bymiljøetaten har visst lenge. I mange år har vi erfart dette gjennom vårt tilbud om skogdager.

Siden 1989 har Bymiljøetaten tatt med skolebarn ut i marka på skogdager, hvor de har lært om natur, friluftsliv, lokalhistorie og skogsarbeid. Mange tusener oslobarn har vært med oss ut i naturen, og undervisningsopplegget har hele tiden vært gratis.

Tidligere skogoppsynsleder Håvard Pedersen har vært svært sentral i dette arbeidet. I 30 år tok han med barna ut på skogdager. Hans kunnskap er nå samlet i denne boka, til glede for kommende generasjoner. Hva er det som skaper naturglede hos barn? Her får du nyttige tips til hva du bør tenke på når du tar med barna ut på tur. Enten du er forelder eller lærer, håper vi at du lar deg inspirere til å ta med barna på tur ut i den flotte Oslomarka.

God tur!

Hilsen
Gerd Robsahm Kjørven
etatsdirektør

Aldri en dag uten gleder og utfordringer

Tretti år med skoleelever ute i Oslos enestående markanatur, er et privilegium av en arbeidsoppgave. Det gir utfordringer for kropp og sjel og ikke en dag uten nye erfaringer, tanker, gleder, et slitent hode og en og annen bekymring. Vi, Oslo kommunes naturoppsynsmenn, visste ikke hva vi gikk til den gang skogdager ble en del av vår jobb på 1980-tallet. Vi måtte bygge et tilbud ut fra prøving og feiling, men etter hvert fikk vi utviklet et konsept som har gledet titusener av Oslobarn, deres lærere og foresatte.

«Du burde skrive en bok om alle dine erfaringer og opparbeidede kunnskaper,» sa min nærmeste leder Knut Johansson og min etterkommer, naturoppsynsleder Karianne Johansson. Ja, hvorfor ikke?

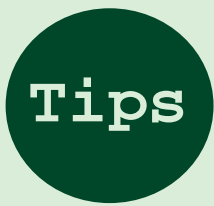
Dette er ingen ABC i alt man kan finne på med unger ute i naturen, slike bøker er det flere av. Boka inneholder likevel mange tips for voksne som vil gi barn en god naturopplevelse i marka, enten du er lærer, turleder, forelder eller besteforelder. Jeg skriver også om de mange utfordringer som oppstår når byunger får snudd opp ned på sin vante (skole)hverdag og tas med inn i en natur som mange opplever som fremmed, og hvor enkle ting som maur på bakken eller å måtte tisse, kan oppleves som problematisk.

Boka vil også kunne være et gjensyn for tidligere elever og skolepersonale som har deltatt på undervisningsturene i marka. Det er mange av dere, og jeg håper dere setter pris på gjensynet. Selv om innholdet i stor grad handler om Lillomarka, for det var her jeg hadde mitt arbeidsområde, er også boka relevant for turer i resten av Oslomarka.

Gjennom alle årene med barn på tur i marka, har jeg hørt utallige historier fra barnemunn. Mange av barnas underfundige og spontane kommentarer er gjengitt i boka. Det heter seg at av barn og fulle folk hører man sannheten, men jeg håper ikke alle kommentarene jeg har fått er sanne av den grunn. Jeg kan love både smil og latter underveis.

De senere år har det vært sterkt fokus på nasjonale og internasjonale prøver og kunnskapsmål og en nedprioritering av uteundervisning. Med denne boka vil jeg slå et slag for den store betydningen uteskole har for barns læring, mestring og trivsel. Barn er ikke skapt for å sitte stille dag ut og dag inn. Hva er vel bedre enn at læring kan skje gjennom bevegelse i frisk luft?

Håvard Pedersen
Årvoll, juni 2019

9 tips til å få barna ut i marka

1.

Planlegg turen.

Sjekk kart og turbeskrivelser slik at du er forberedt.
Les deg opp på forhånd, slik at du kan ta noen fortellerstopp underveis.

2.

Lag et mål for turen.

Er det en båltur, fisketur, eventyrtur eller et spennende sted?

3.

Husk gode klær og fottøy.

Været kan skifte brått, så ekstra sokker, genser og regntøy bør pakkes. Husk lue og votter på den kjølige tida av året, og solkrem og myggmiddel om sommeren.
La barna pakke og bære sekken selv.

4.

Uten mat og drikke, duger helten ikke.

Barn blir mer sultne og tørste på tur. Mange barn spiser heller ikke ordentlig frokost. Sørg for en fruktpause tidlig på turen og en ekstra godbit når turens mål er nådd.

5.

Førstehjelpsutstyr er godt å ha.

Ha alltid med førstehjelpsutstyr, inkludert gnagsårplaster og salve som demper smerte ved eventuelle vepsestikk.

6.

Finn en sti!

Gå utenfor allfarvei og unngå skogsveier. Kupert terreng og eventyrskog er langt mer spennende for barn.

7.

Følg med på naturen rundt.

Hold øye med naturen rundt der dere går, og si ifra til barna om du ser noe som kan være spennende for dem. Bruk 25 %-regelen!

8.

Du trenger ikke gå langt.

Gjør ikke turen for lang, og gi barna god tid til undring og lek.

9.

Lytt til barnas erfaringer.

Oppsummer turen ved turens slutt, og ta med deg barnas tilbakemeldinger når du forbereder neste tur.

Meg som 5-åring der jeg står sammen med storebror Arild på toppen av Skeidbakken, en av de mange hoppbakker som ble nedlagt i marka på tidlig 1960-tall. Nedenfor ser vi både området der jeg vokste opp og Lillomarka som senere skulle bli mitt rike. Foto: Thorleif Pedersen.

Det var jernbanemann jeg skulle bli

Det var jernbanemann jeg skulle bli med den entusiasmen jeg hadde og har for tog. Men skogen nær hjemmet mitt på Årvoll ble en god lekeplass, og senere i ungdommen et drømmested for en som likte å bruke kroppen sommer som vinter. Jeg likte ikke skolen, men satt ved klasseromsvinduet og drømte meg bort til de skogkledde åsene et stykke ovenfor.

Etter endt realskole (jeg var i siste kull før ungdomsskolen tok over), ble det skogbruksutdanning ved Yrkeskolen for skogbruk i Saggrenda, Statens praktiske skogskole Osen i Hedmark, og skogteknikerutdanning ved Statens skogskole Evenstad.

Egentlig skulle jeg aldri ha tatt skogbruksutdanning, for en som ikke kan ta bilsertifikat på grunn av en liten nerveskade i kroppen, har ingen ting som yrkesaktiv i skogbruket å gjøre. Men traktor kunne jeg kjøre, og jeg gled igjennom. Jeg var i den lykkelige situasjon at jeg hele tida lå et hestehode foran utviklingen, og da jeg søkte om et praksisår som skogsarbeider i 1974 i Oslo kommunes skoger, ble det innvilget.

Planen var å fortsette på Landbrukshøyskolen på Ås, men praksisåret i kommuneskogen skulle vare i 44 år. Få uker etter oppstart fikk jeg forespørsel om å bli skogfaglig leder for et prosjekt daværende Arbeidsformidlingen (nå NAV) hadde søkt i kommuneskogen. Prosjektet het ISO og var et fysisk arbeidstreningsprogram for ungdom med bakgrunn innen rus og kriminalitet, som skulle rehabiliteres inn i arbeidslivet. Ungdommene jeg jobbet med var flotte mennesker. Jeg lærte mye om mennesker på de fem åra dette pågikk, ikke minst sammenhengen mellom en vond barndom og en ødelagt ungdom.

I 1991 ble jeg «forfremmet» til skogoppsynsmann, en jobb som passet godt med min bakgrunn. Men før jeg i det hele tatt kom dit, ble jeg av kommunen spurt om å ta med skoleklasser ut i skogen, noe som ble en stadig mer sentral del av jobben min før en sliten kropp signaliserte at jeg burde ta ut pensjon fra fylte 65 år. Det skulle bli 30 innholdsrike år med over 52 000 elevbesøk.

De første skogdagene

Barn på skogplanting. Året er 1989.
Midt i bildet i blå klær ser vi tidligere skogoppsynsmann Birger Alseth.

Pølsebål hørte med fra begynnelsen av.

Inger Øigarden i 2001.

Håvard som skogsarbeider i 1988.

Det startet med skogplanting

Allerede på slutten av 1800-tallet ble skolebarn sendt ut i marka for å plante skog. Nedhogd skog skulle erstattes, og en tenkte skoleelever kunne få nyttig arbeidserfaring.

Da Oslo kommune i 1987 skulle feire 150-årsjubileet for Formannskapslovene, lovene som ble vedtatt i 1837 og ga kommunene selvstyre, ville Oslo skogvesen markere dette ved å la elever plante skog. Invitasjoner ble sendt ut til Oslos skoler, og responsen var svært positiv.

På 1980-tallet drev Oslo kommune fortsatt med omfattende flatehogst, også kalt snauhogst, noe som senere ble betydelig endret etter påtrykk fra naturvern- og friluftslivsorganisasjonene, så snauflater å plante var ingen mangelvare. Verre var det med oss «instruktører», som fikk ansvaret med å gjennomføre det hele. Vi var kun en håndfull skogsarbeidere uten noe form for erfaring i å lede og instruere store flokker av forventningsfulle unger.

Vi møtte mange utfordringer. Det kom for mange skoleklasser i forhold til kapasitet. Det kunne komme flere hundre barn av gangen, og vi tok imot flere dager i strekk. Tilstrekkelig med plantebor (redskap for å plante) til alle hadde vi heller ikke, og det ville ikke være noe særlig for elevene å stå i kø for å plante noen småtrær. Løsningen ble at vi instruktører delte oss: Mens noen hadde unger som skulle plante, skulle andre demonstrere ulike motorsager. Selv tok jeg med barna på en naturfagrunde, og så byttet vi ungeflokker underveis slik at alle elevene fikk delta på alt. Pølsebål hørte også med.

Naturfagrundene avslørte manglende kunnskap hos elevene. Bøker og teori gir ikke nødvendigvis forståelse av hvordan naturen fungerer. Men jeg så at det å få komme ut av klasserommet og kombinere undervisning med å bruke kroppen sin, skapte glede hos barna. Jeg tenkte på mine egne barneår da jeg satt ved skolepulten og lengtet ut i naturen. Jeg meldte derfor den positive erfaringen til etatsledelsen, som også hadde fått med seg positive tilbakemeldinger fra skolene. Dermed bestemte Skogvesenet at skogundervisningen skulle gjentas året etter.

Noe opplegg med skolebarn i skogen var ikke kommet i orden ennå da Inger spurte om jeg ville ta med hennes 5. klasse på en omvisningstur i skogen. Det må ha vært i 1989. Inger Øigarden var gjennom hele sitt yrkesaktive liv en svært engasjert lærer ved Tonsenhagen skole. Hun bodde og bor fortsatt i nabolaget mitt, og den yngste sønnen hennes var fadder for min eldste da han også begynte på Tonsenhagen skole. Slik ble Inger og jeg kjent med hverandre.

De første skogdagene

På den tida hadde daværende Oslo skogvesen et hogstfelt 3–4 km fra skolen, og det burde passe som en dagstur for klassen hennes. I hogstfeltet ga kollega Tor Arild Albrigtsen en fin innføring i skogsarbeid. I området nær tømmerdrifta lå også den nedlagte Linderud gruve fra 1880-tallet. De korte gruvegangene kunne samtidig være spennende for elevene å utforske. Slik kombinerte omvisningen skogbruk med lokalhistorie.

Turen ble så vellykket at Inger anbefalte skolens øvrige klassetrinn tilsvarende tur. Året etter var alle de syv trinnene fra Tonsenhagen skole påmeldt, og jeg utformet syv forskjellige omvisningsturer tilpasset aldersgruppene så godt som mulig innenfor de begrensede kunnskaper jeg hadde. Slik ble konseptet om tilpassede omvisningsturer med temaer som naturfag, skogbruk og lokalhistorie født, et konsept som varte helt fram til min pensjonsalder. I kommunens skoger i Østmarka var også skogoppsynsmennene Steinar Myhre og Rune Askvik i gang med tilsvarende opplegg, og vi utviklet et godt samarbeid med deling av erfaringer.

På den tida var internett fortsatt ikke utbredt, og smarttelefoner ikke kommet på markedet. Å få spredt info om tilbudet til skoler var ikke så enkelt. I løpet av de første årene sendte kommunen infobrev om tilbudet til alle Osloskolene uten særlig respons. Men «jungeltelegrafene» begynte å gå. Min nærmeste leder, Helge Haakenstad, hadde døtre på Ammerud skole, og snart var de i gang. Ei mor, Anne Hammerstad, hadde en sønn på Tonsenhagen skole, men var selv lærer på Svarttjern skole, og dermed var de også i gang. Slik fortsatte det. Omvisning av skoleklasser var jo bare en del av oppsynsoppgavene, og dermed ble tida som kunne avses for skoleklasser fylt opp.

Avdelingssjef i Oslo skogvesen, Jan M. Fredriksen, var en svært engasjert pådriver for kommuneskogen. Jan inngikk et samarbeid med daværende Skoleetaten i Oslo, og ga oss oppsynsmenn frie tøyler i hvordan vi gjennomførte oppleggene. Jan var opptatt av at ansatte skulle være godt oppdatert, og vi oppsynsmennene ble sendt på et ti dagers veiledningskurs for å være bedre utrustet til å formidle for skoleklasser. Nå fantes det riktignok ikke slike kurs rettet mot å formidle for barn utendørs, kun voksne innendørs, så utbyttet ble ikke av det mest egnede. For meg ga det likevel et puff i riktig retning.

Det var også andre aktører som hadde tiltak for å få skolebarn ut i naturen, hovedsakelig organisasjoner og foreninger tilknyttet marka. Oslo og Omland Friluftsråd tok initiativ til et samarbeidsforum, og jeg deltok som Oslo skogvesen sin representant. Skoleetaten, som snart skiftet navn til Utdanningsetaten, var også representert.

Forskjellige former for internasjonale og nasjonale prøver var på vei inn i skolen, og målet for hver skole skulle være å prestere best mulig teoretiske resultater. Jeg husker godt siste møtet i forumet hvor Utdanningsetatens representant ikke sa et eneste ord under hele møtet bortsett fra helt mot slutten. Da kom det bare knapt, tørt og surt: «Utdanningsetaten prioriterer ikke dette, og ser derfor heller ingen hensikt i å delta i dette forumet.» Det ble heller ingen flere møter.

Snart hørte jeg om flere lærere som var fortvilet over at rektor ville nekte dem å ta med klassen ut. Ved en skole, som hadde svært gode erfaringer med uteundervisning, hørte jeg en lærer fortelle at de måtte ikke bruke uttrykket «tur i skogen», for dette ble betraktet fra «høyere hold» som bortkastet tid. De måtte derfor definere et klart undervisningsopplegg for å kunne forsvare at klassene kunne gå ut i marka.

Men ved enkelte skoler var det annerledes. Ved Tonsenhagen og Svarttjern hadde jeg i alle år et godt samarbeid med rektor om at alle elever skulle ut en gang hvert år. Tonsenhagen skole hadde i tillegg egen uteskolelærer, Hans Juell. Ved Romsåsskolen Svarttjern, med alle sine elever av forskjellige minoritetsgrupper, ble uteundervisning og kontakt med naturen sett på som et viktig integreringstiltak. På noen skoler var det erfarne lærere som blåste en lang mars i så vel skoleledelse som utdanningsetat. De hadde sett hvordan det å komme ut i marka var en styrke både for elevenes lærelyst og klasse miljøet. Elever med «maur i rompa» kom ut i et miljø hvor læring ble kombinert med fysisk utfoldelse, og lærere kunne fortelle om en langt mer positiv adferd enn de var vant med ellers.

Senere merket jeg at synet på viktigheten av at elever kunne få komme ut og ta i bruk den flotte naturen vi har, gradvis løsnet innen skoleverket. Flere lærere som satset på uteundervisning kunne fortelle at elevene ikke lå noe tilbake på prøver enn andre klasser. Derimot var trivselen høyere.

En av lærerne som satset på uteskole, er Øystein Winje fra Refstad skole. Han hadde uteskole som en del av sin lærerutdanning. På skolen fikk han gjennomslag for at 6. trinn, og fra året etter også 7. trinn, skulle tilbringe 10 % av skoletida ute. At såpass store elever fikk komme ut i marka var uvanlig, for det var stort sett de yngste elevene som fikk komme ut. Klassetrinnene på Refstad besto av to parallellklasser, og elevene fikk være ute annen hver onsdag hele året. Fag som ikke egnet seg for uteundervisning ble tatt på inne-onsdagene og av lærere som ambulerte mellom klassene, og tilsvarende på utedagene. Skoler som Refstad, Tonsenhagen og Svarttjern viser at det går an å kombinere undervisning med uteskole.

Bymiljøetatens markaundervisning

Heldigvis ga avdelingssjef Jan M. Fredriksen i Skogvesenet meg stående ordre: «Skoleklasser skal prioriteres foran andre oppsynsoppgaver.» Og dermed ble skogdager et fast tilbud til Oslos skoler.

Det er skogoppsynslederne som tar med skolebarna ut i marka. Etatens tilbud til skolene har alltid vært gratis. Skolen dekker kun eventuell transport til og fra marka. Friluftsetaten, senere Bymiljøetaten, innførte også noe annet nytt, nemlig at skoler og barnehager kunne søke om å få ha en fast utebase i skogen. Regelen er at de kan få tilvist et sted hvor de kan sette opp lavvo eller gapahuk, samt ha benker rundt et ildsted. De kan ikke utestenge andre markabrukere og må holde stedet ryddig. Som oppsynsmann ble det også min oppgave å godkjenne og følge med på utebasene, som jeg hadde cirka 30 stykker av innen mitt område.

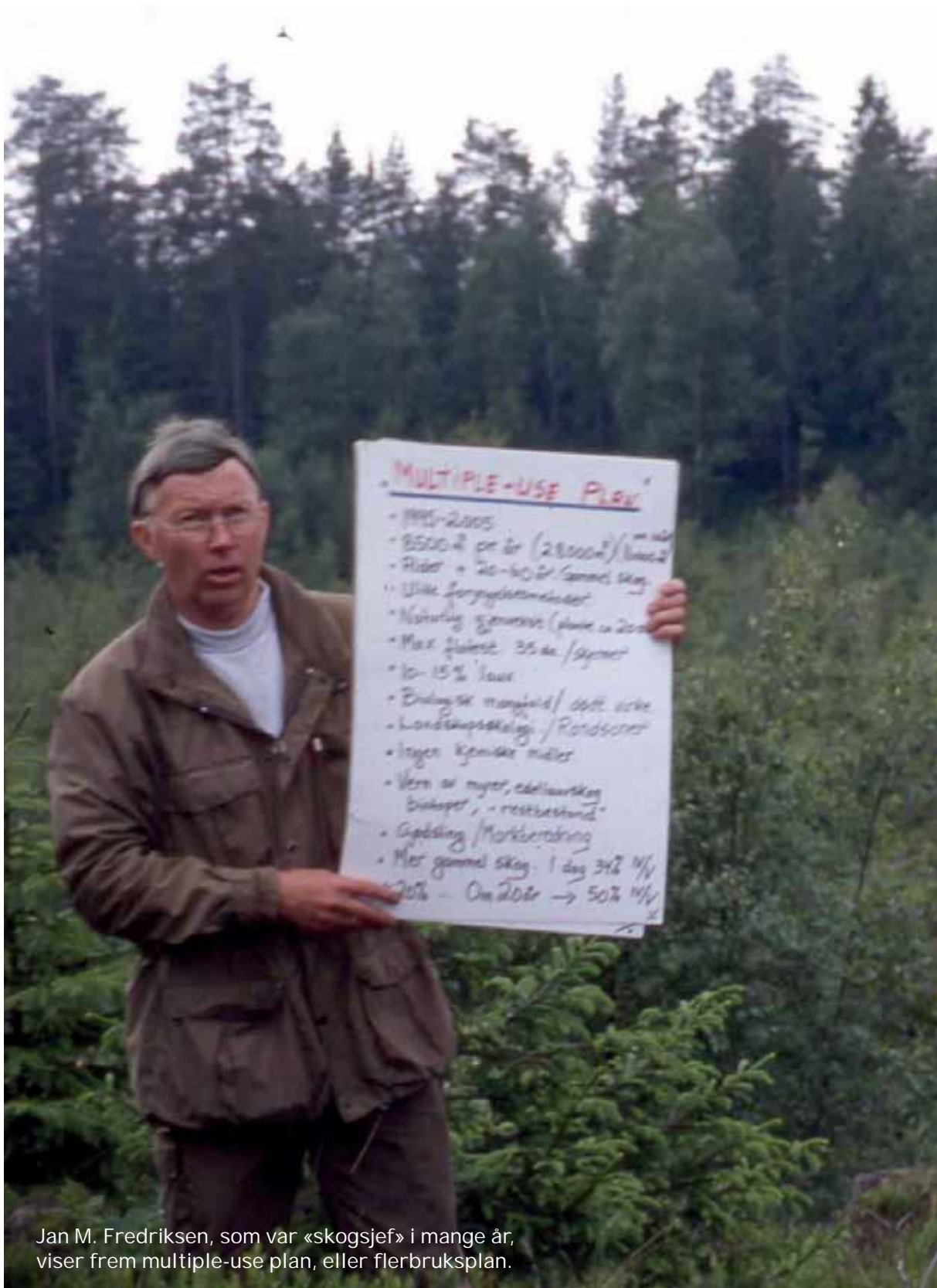
Etterspørselen etter skogdager økte med årene, og i mine tre siste yrkesaktive år gikk jeg ned til 50 % stilling kombinert med redusert AFP. Kroppen var sliten etter over 40 år med mye fysisk tungt arbeid. Jeg syntes det var viktig at byunger skulle få oppleve Osloomarka, og de siste årene henvendte jeg meg særlig til sentrumsskolene. Dette var skoler som ikke hadde benyttet seg særlig av tilbudet om skogdager. Responsen var så stor at jeg i praksis måtte jobbe 60–70 % for ikke å avvise noen skoler.

Etaten utviklet også en besøksgård på Bogstad Gård i Sørkedalen hvor det ble bygget et eget klasserom i tilknytning til fjøset, og hvor skoleklasser og barnehager kunne besøke gårdens dyr og få delta i potet- og maisplukking. Siden den gangen har Bymiljøetaten overtatt driften av Nordre Lindeberg gård i Groruddalen, som nå er en kommunal besøksgård for skolebarn. Og tilbudet til Oslos skolebarn forsterkes ytterligere ved at gamle Sørli gård ved Nøkle vann, åpner som besøksgård i 2020.

Jeg overvar ei jente fra andre trinnet på Hasle som var svært begeistret for læreren sin. I spisepausa satte jenta seg tett ved læreren: «Frøken! Du må være læreren vår gjennom hele barneskolen, og så være læren vår på ungdomsskolen og på videregående, og du må være med meg mens jeg studerer, og så skal jeg komme i begravelen din!»

I et tre kan det bo en hel by av insekter!

Jan M. Fredriksen, som var «skogsjef» i mange år, viser frem multiple-use plan, eller flerbruksplan.

Kommuneskogen fra 1889 til i dag

Av Knut Johansson, Bymiljøetatens seksjonssjef Nordmarka

I 1889 kjøpte Oslo kommune sitt første skogområde. Da skogkjøpet var vedtatt, avsluttet ordføreren sin tale med følgende ord: "Saa er da Christiania sikret Bevarelsen av disse Skove, som ere til Pryd for dens Omegn og et kjært Tilflugtsted for dets Indvaanere".

Hovedbegrunnelsen for alle skogkjøpene har vært å sikre områdene for friluftslivet og å sikre byens drikkevannskilder. Mange kommuner eier skog, men formålet med de andre kommunenes skogeierdommer handlet om arbeidsplasser og verdiskaping. Oslo kommunes kjøp av skog for å sikre byens borgere friluftsanser representerte en unik visjon, i ettetid revolusjonerende fremtidsrettet, og i tiden for «unngangelsen» ganske i utakt med tiden.

I dag utgjør kommuneskogen cirka 10 % av Oslomarka. Kommuneskogen ligger som et belte rundt byen og er den marka som er nærmest bebyggingen og mest brukt. Når du går inn i skogen fra Sognsvann, Årvoll, Frognerseieren eller Skullerudstua, er du i kommuneskogen. Oslo kommune eier også skog i Asker, Nittedal, Lørenskog, Oppegård, Enebakk og Ski.

Kommuneskogen forvaltes på en bærekraftig måte. I driften er biologisk mangfold og tilrettelegging for friluftsliv viktigere enn økonomiske interesser. Slik har det i midlertidig ikke alltid vært. Da den første skogbruksplanen for Oslo kommunes skoger ble utarbeidet i 1949, var det viktigste formålet å registrere skogtilstanden for å beregne hogstkvantumet. Men i 1970 kom en nyskaping i forvaltningen. Den nye skogplanen ble kalt «flerbruksplan», og nå ble naturvern og friluftsliv trukket inn i en helhetsplan som omfattet alle brukerinteressene i kommuneskogene.

Oslo kommune driver et aktivt skogbruk, som gir viktige råstoffer til industri og materialer til byggebransjen. Trevirket som hogges blir til alt fra byggematerialer til dopapir og dyrefôr. Men et viktig hensyn for skogbruken i kommuneskogen er at naturen skal oppleves som variert og med høy opplevelsesverdi for brukerne, og stimulerende for biologisk mangfold.

Veiledning og opplevelsesbasert kunnskapsformidling er en del av tilretteleggingen for friluftsliv, og en viktig oppgave for kommunen. Foreldre er den viktigste kilden til læring for barna når skoledagen er slutt. Men hva kan barna lære foreldrene? Kan barna lære foreldrene friluftsliv? Kunnskapen om skog, natur og friluftsliv vi har i Oslo kommune skal være en ressurs for skolene, slik at barna lærer om alt det spennende i naturen – og tar foreldrene med ut!

På tur i
Oslos
flotteste
klasserom

Lillomarka i trolsk tåke.

Skogdag med
tredjeklassinger fra
Tonsenhagen skole.

Å være til stede

Det falt naturlig å organisere tilbudet om skogdager som rundturer med formidlingsstopp underveis. Lærerne sto fritt til å komme med forslag til temaer i tråd med hva de holdt på med på skolen. Skogens fauna, planter og nedbrytere var etterspurt, men også rene lokalhistoriske turer. Lærere som hadde vært med flere ganger sa nesten alltid: «Dette overlater vi bare til deg.» Det var godt og motiverende å ha utviklet noe som traff.

Jeg ønsket alltid elevene velkommen i skogkanten eller rett innenfor. For barn i alle aldersgrupper begynte jeg etter hvert å spørre dem om hva som er Oslos flotteste klasserom? Litt forundret over spørsmålet svarte gjerne noen deres eget klasserom, men det var alltid en skarping som svarte: «Skogen!» «Ja», sa jeg, «her har vi en stor usynlig inngangsdør til dette kjempestore klasserommet hvor det er en masse å lære. Nå skal vi gå rundt i en del av dette klasserommet, og se på noe av det vi kan finne her. Men før vi starter, vet dere hva som er Oslos største museum?» Det ble gjerne litt stussing over dette spørsmålet også, men skarpingen tok gjerne den lunta også: «Skogen!» «Ja, helt riktig, her finner vi rester, eller kulturminner som vi kaller det, helt fra de første steinaldermenneskene kom til landet vårt og fram til i dag!»

Å tegne et bilde av marka som et rom var til stor hjelp for å gi barna tilstedeværelse. Poenget med turen gikk opp for dem, og selv om noen glemte seg bort og kom med det sedvanlige: «Er vi snart der vi skal være?», så kunne jeg bare svare: «Vi er der vi skal være, for vi går rundt i skogen og ser på ting akkurat på samme måte som når du går rundt fra sal til sal i et museum!» Ofte trengte jeg ikke si dette en gang, for en annen elev kunne komme meg i forkjøpet: «Har du glemt at vi er inne i et stort klasserom?» Jo, det ble et lurt knep.

En viktig del av turene var at barna skulle bli kjent med, og få et forhold til, sin egen nærskog. For skoler nær marka ble det gjerne til at vi gikk ut fra skolen, og for byskolene til det stedet som var enklest å nå med kollektivtransport. Det var også et poeng at elevene skulle lære hvilken rute de kunne ta hjemmefra for å komme ut i naturen. Målet for meg var ikke at de skulle lære mest mulig, men derimot være en «døråpner» for å gi ungene et innblikk i de mulighetene som lå i marka for rekreasjon, læring og opplevelse.

Bortsett fra i de tilfellene hvor lærerne på forhånd hadde bestilt tematurer, var et innblikk i naturens mangfold og historie essensielt for meg. I turene for skoleklassene ble derfor fagstoff vektlagt, mens for turene med aktivitetsskolen (AKS) dreide det seg mest om historie, friluftsliv og opplevelse.

En utfordring var barnas manglende forståelse for hva en tur egentlig er. For dagens urbane unger er det å oppleve turen for turens skyld uforståelig. Å gå er rett og slett transport for å nå et konkret mål. Jeg tror så vel foreldre som skole må ta noe av skylden for dette ved nesten alltid å fokusere på et fysisk mål for en tur eller reise framfor å dvele ved det man kan oppleve underveis. Jeg tror hele samfunnet har utviklet seg i feil retning ved i stadig større grad å fokusere på mål, også for barn. Ikke bare ute i naturen, men i livet ellers tror jeg det er viktig for oss alle å gjøre noen stopp og dvele litt. Selv elever som hadde vært med meg før og burde huske konseptet, kunne ganske tidlig i løypa begynne å spørre: «Når er vi der vi skal være? Når er vi framme?»

Jeg har noen ganger spøkefullt sagt at unger er født en time for tidlig. De er mer opptatt av hvor vi skal enn å være til stede her og nå. Hvordan skulle jeg få barna til å være mer til stede? Jeg røpet aldri hvor vi skulle gå, og ba lærerne gjøre det samme. Om elevene oppdaget hva ett av stoppene var, lå også straks fokuset på om vi snart kom dit. Jeg tror hemmeligholdelsen gjorde turene mer spennende for dem.

Mitt inntrykk er at mange ikke ville ha oppdaget en albino-elg om den stod rett ved stien. For barn som hadde lært brøk- eller prosentregning fortalte jeg derfor «25 %-regelen»: Når man er ute i naturen skal man ha 25 % av oppmerksomheten rettet mot der man går. 25 % av oppmerksomheten rettet mot terrenget på høyre side, 25 % mot venstre og 25 % i trekronene. Først da opplever man naturen på en skikkelig måte og kan se fugler, andre dyr, rare trær, kulturminner og annet spennende. Dette var en regel jeg fant på da jeg lette etter uoppdagede kulturminner i skogen. Den ga meg så mye utbytte både i å oppdage kulturminner og andre spennende ting at i dag kan jeg ikke gå på en sti uten at hodet svinger rundt som hodet på en fugl. Mange barn tok poenget, og jeg tror regelen vil være god å merke seg for mange voksne også.

Oslo kommune eier det meste av nærskogen til Oslo by, så selv om ikke turene fulgte eiendomsgrensene innover i marka, var det naturlig at vi for det meste befant oss på kommunens grunn. Da var det artig å spørre elevene om de kunne gjette på hvem som eide skogen vi gikk i. Et naturlig og fornuftig svar var jo dyrene, men da jeg nevnte mennesker så var forslagene gjerne meg, kongen eller statsministeren. Forbløffelsen var stor over at svaret ikke var statsministeren, men derimot alle som bodde i Oslo! Oppdagelsen over at de selv var medeiere i skogen var gledelig – og styrket tilstedeværelsen.

Vandringen hadde også en viktig regel: Ingen går foran meg! Regelen var viktig rett og slett for det var alltid noen som syntes at jeg ikke gikk fort nok, jeg måtte jo ta hensyn til baktroppen. Lar man noen gå litt foran, blir de bare flere og flere, og sprekingene forsvinner snart av syne.

Til tross for regelen var det bestandig noen som skulle gå foran. Da var det effektivt å stoppe helt, ikke si et ord, og vente slik til podene hadde gått tilbake og stilt seg bak meg. Apropos lærerne så var det viktig å ha en som holdt orden på baktroppen. Det enkleste var å telle antall voksne ved starten, og si til dem at jeg ventet ved alle stideler og fortellerstopper til jeg så det konkrete antall voksne og samtidig forventet at en av dem fulgte med på baktroppen. Det fungerte. Men i grupper med svært mange voksne og barn, var det greiest å bli enige om en konkret voksen som alltid var bakerst.

Én gang mistet vi barn under turen. Bydel Bjerke hadde avtalt skogtur for barn fra SFO, som det het, og det kom over 100 unger! Turen gikk fra Tonsenhagen forbi Rødtvet gruve og til Vesletjern hvor det var bestilt bading. En sindig og godt voksen kar tok på seg oppgaven å gå bakerst. Mot slutten begynte noen elever å etterspørre noen andre barn, som vi trodde hadde gått i skogen for å skifte eller på do. Men nei, elevene mente at de hadde ikke sett dem under hele badestoppen. Full opptelling, og to jenter og en gutt var savnet! Raskt som svint løp jeg tilbake til Rødtvet gruve, og like før gruva sto de der, midt i stien og gråt. De måtte tisse, og hadde gått ut av stien uten å fortelle noen voksne. Bak dem var det oppstått en gløppe, og ingen så at de forsvant. Heldigvis hadde de ventet i håp om at noen ville gå tilbake for å lete etter dem.

Turens lengde er viktig. Det må aldri være et mål at barn skal gå langt. Da blir de bare lei, og får et negativt forhold til tur. En tur skal være en opplevelse hvor tid til pauser og fri lek er grunnleggende. Med 1. trinnene hadde jeg sjelden noe fagstoff etter spisepause, og svært beskjedent også for 2. trinnene. Skogsveier var bannlyst. Skogsveier er enkle og oversiktlige for voksne, men for unger med «halve» høyden og «halve» skrittlengden, virker grusveiene dobbelt så brede (les: dobbelt så ensformige) og bakkene dobbelt så lange. Er man ukjent i området er de blåmerkede stiene et godt alternativ.

Barn har en kropp i utvikling hvor motorikk og balanse må trenes. Det får man ikke ved at hvert steg er likt det forrige. Når man har med en skokk unger innover en kronglete sti, hører man ofte barn si: «Bare lov å trække på steiner og røtter.» Stiens ujevne bunn kan utnyttes til lek og ferdighetstrening. Jeg forsøkte alltid å finne stier i litt ujevnt terreng. Det var stier som innebar litt klatring eller bratte skrenter, hvor elevene kunne hoppe over bekker osv., som gledet ungene mest. Og tenk at det som fanger mest glede, også er det aller nyttigste for kroppsutviklingen deres!

Jeg er glad det ikke var min kone som har hatt tilsvarende tanker som ei jente fra Tonsenhagen skole. Da jeg sto bak ryggen hennes og pratet med en lærer, ble jeg oppmerksom på at jenta pratet med seg selv i det hun dreide rundt pinnen med pølsa over bålet: «Nå griller jeg ekte mannen min».

– Håvard prater når vi står

Den største utfordringen er formidlingsstoppene. Tett opp i nesa mi, ved siden av meg, foran, innunder greiner og i blåbærlyng er det 40–50 unger, noen ganger færre, noen ganger flere. Unger som er vant med å motta undervisning i et firkantet klasserom hvor interiøret ikke nevneverdig forandrer seg fra dag til dag. Men i skogen er det kongler, pinner, steiner, maur, ekorn, og alt mulig annet spennende. Og her skal oppmerksomheten fanges.

Jeg vet lærerne har sine triks og roper ut: «En, to, tre!», og barna svarer i kor: «Her kommer en beskjed!». Noen lærere teller høyt baklengs fra ti. Noen lærere roper ut: «Hva skjer med vannet når det fryser? Det blir til...», og barna svarer: «liiis.» Men ingen av disse metodene var liksom meg. Svært tidlig dukket det opp et dikt. Det kom til å bli mer effektivt enn det var banalt. Fra første stund ble det en suksess at jeg åpnet turen ved å la ungene lære dette diktet: «Barna prater når vi går, Håvard prater når vi står!» Ved hvert stopp ropte jeg bare: «Barna prater...», og så kom resten fra barna i samstemt kor. Diktet ble en ypperlig alliert i konkurransen mot pinner, kongler og steiner.

En gang jeg kom fram til kassa på Kiwi, satt en ung og ukjent mann der. Ved synet av meg kom diktet spontant. Flere ganger jeg har passert ungdommer på gata, har diktet kommet unisont. Lærere som hadde vært ute med meg, lærte nye elever diktet før de møtte meg. En lærer fra Lilleborg gjenkjente straks diktet fra sine dager som barneskoleelev ved Grünerløkka. Mange klasser sendte meg tegninger etter turene, og en gjenganger var ei snakkeboble med diktet fra en figur som skulle ligne meg. Det er to knagger som vil feste seg livet ut: Uttrykket «skogvokter'n» og diktet.

Ikke alle elever opprettholder roen bare med et banalt dikt. Framføringsstilen er viktigst. Jeg har aldri vært på Steinerskolen, men min kjære Ellen fortalte at der blir lærerne instruert i å gjøre undervisningen mest mulig levende ved at de framfører stoffet med glød og iver. Denne metoden ble også viktig for meg. Hva som fanget oppmerksomheten mest, innholdet eller en rar «skogvokter» som sto der og veivde med armene, vet jeg ikke. Men det fungerte.

Jeg priste meg lykkelig over at jeg stort sett kunne ta med elevene innover i nettopp Lillomarka, for områdene like innenfor markagrensa her har en unik og variert natur. For skoler som er avhengige av kollektivtrafikk for å komme ut i naturen, er bussholdeplassene Tonsenhagen og Solemskogen steder man kommer rett ut i marka med en gang. Men T-banestasjonene Rødtvet, Grorud og Vestli gir også kort tilgang til marka, og likeledes siste stopp for Kjelsåstrikken. Ellers er Sognsvann et godt utgangspunkt, men her må man passe på å ikke følge strømmen, men gå inn ved Riksarkivet i stedet.

Favoritt-utgangspunktet er nok Tonsenhagen med sine hyppige bussforbindelser og med den verneverdige kalkfuruslogen på Kolås rett ved. Like bak denne finner man det bevarte kulturlandskapet Hestejordene med beitedyr om sommeren, frodig løvskog i bekkedalene og omgitt av vekslende barskog. Hit kommer man enkelt med T-bane til Rødtvet. Fra Grorud T kan man gå rett ned til elva Alna med sin løvskog og med Lillomarkas barskoger like ovenfor.

Et annet flott turmål er Røverkollen. Med T-bane eller buss til Grorud kan man bytte over til ringbussen rundt Romsås, og fra holdeplassene Romsås kirke eller Øvre Svarttjern, har man storslagne Røverkollen for sine føtter. Røverkollen er kjent for sine flotte utsiktspunkter. Men han tok litt vel hardt i gutten fra Ammerud AKS som henrykt utbrøt: «Jeg ser Slovakia!»

At det kan være sunt for byunger å komme ut i naturen er denne samtalen med ei jente fra Sagene AKS eksempel på. Hun gikk foran sammen med meg hele turen og så ut til å kose seg i godværet, men da vi kom fram til bebyggelsen ved Ammerud utbrøt hun: «Endelig asfalt igjen, endelig biler og trafikk!» «Men du virket jo som du likte deg i skogen?» «Ja, men det var for stille der!»

Selv om man legger stoppene på steder der naturen viser det som skal formidles, kan mye prat og peking snart bli kjedelig. Da er det viktig å aktivisere elevene. Et eksempel på dette er at barna selv kan studere insektganger og sopper når de skal lære om nedbrytere i naturen. Å stille spørsmål til barna eller be dem komme fram for demonstrere noe, skaper også engasjement.

Språket må tilpasses barnas nivå, uten fremmedord og enkel forklaring av nødvendige faguttrykk. Å illustrere er viktig. Jeg hadde med bilder som viste hvordan kulturminner så ut den gang de var i bruk. Av hensyn til barn fra andre nasjonaliteter hadde jeg med bilder av de vanligste skogsdyrene våre.

Tidligere arbeidskollega Steinar Myhre lærte meg et triks for å formidle trærnes vekst: Man stopper ved et gran- eller furutre i juletrehøyde, og legger for eksempel en caps på en grein omtrent midt på treet. Uten å gjøre barna oppmerksom på det, tar man en rask titt på lengden av treet's toppskudd, altså den øverste spissen på treet. Da får man et inntrykk av dets årlige vekst, og angir så dette ved å holde pekefingerne i lufta og i samme avstand fra hverandre som lengden på toppskuddet, og sier: «Så mye vokser treet på ett år. Nå later vi som om capsen forblir der den er i to år. Hvor høyt er da capsen over bakken om to år?» Elevene er ivrige på å svare og angir gjerne en viss høyde på treet ovenfor der capsen er. Men vinneren er selvsagt den som svarer samme sted. Høydeveksten på trærne skjer bare i toppskuddet.

Skogens dyr engasjerer, særlig de «farlige» som bjørn, ulv og hoggorm. Av disse er det bare hoggorm en bør være oppmerksom på. For å levendegjøre undervisningen om hoggorm, pleide jeg å la ungene stå i en ring rundt en liggende pinne i hoggormstørrelse, og spørre hva de ville gjøre om dette var en levende orm. Svaret er jo ikke å drepe den, men stå stille og betrakte dens skjønnhet eller trampe i bakken for å skremme den bort. Mer spennende ble det når en elev ble trukket fram og fortalt at: «Nå ser du ikke at det er en hoggorm her, men bøy deg ned for å plukke opp noe fra bakken.» Idet eleven tok hånda ned mot bakken, løftet jeg pinnen mot barnets hånd og sa: «BITT», med påfølgende spørsmål: «Hoggormen bet deg ikke for å angripe deg, men ble redd når den så hånda di, og har bitt deg i selvforsvar. Hva vil du gjøre nå?» Svaret er å gå rolig, fortelle det til en voksen som så følger barnet til legen for sikkerhets skyld.

Selv har jeg aldri blitt bitt av hoggorm, ei heller noen av de titusener av elever som har vært med gjennom 30 år. Noen få har fortalt at de har blitt bitt i andre sammenhenger. Det forteller jo hvor liten fare det er for å få hoggorbitt.

Åtteåringen Kristian fra Sagene spurte meg om det var hoggorm her i skogen vi var. Jeg svarte at det kunne det være, hvorpå guttungen repliserte: «Blir jeg bitt av hoggorm, saksøker jeg deg!»

Det eneste dyret jeg frykter når jeg har barn i skogen, er jordveps. Det er bare på sensommeren og utover høsten til omtrent midten av oktober de kan være en utfordring. Inngangen til bolet deres kan være vanskelig å oppdage, og kan like gjerne befinne seg midt i en sti. Tuer etter gamle råtne stubber benyttes ofte som bol. Vepsen gjør oss mennesker ingen ting så lenge vi ikke rører den, men er man uheldig å trække på åpningen, kan de lynraskt komme fram i hundrevis og gå til angrep på det de ser rører seg. For oss voksne er det derfor best å stå musestille og vente til vepsen roer seg igjen, men for barn blir jo dette vanskelig å forvente. Skulle noen være uheldig å komme bort i et jordvepsbol, så lokaliser straks hvor bolet er så ikke flere barn trår i dette. Ha alltid med salve som demper stikksmertene og smør straks på barnas stikk og samtidig roe dem.

Andre igjen var livredde for maur. Hver gang vi stoppet opp, så var det å nistirre ned på bakken, hyle og trampe med beina om en liten maur viste seg. De fikk seg ikke til å sette seg ned med matpakka heller. Et triks som nok kurerter en del for maurskrekken, var at jeg først fanget opp navnet til den engstelige. La oss kalle barnet «Silje». I spisepausa satte jeg meg gjerne ned ved henne, pekte på en maur, og sa: «Nei, der har vi jo Grete, og der borte er Anne». Jenta ble forfjamsset over at maurene hadde navn, og at jeg kjente dem. Så kunne jeg la en maur gå oppover hånda mi og si: «Hei, Lise, så hyggelig at du ville hilse på meg.» Silje ble bare mer og mer forundret.

Så kom finalen: «Se, der har vi Silje, kom opp på hånda mi, du også!» «Mauren heter jo det samme som meg!» I forfjamselsen kom motet, og Silje kunne la Silje komme over på sin hånd og erfare at det var ikke farlig. Trikket hjelper nok ikke alle, men er verd å prøve for dem som er ute med maur-engstelige barn.

***Det hender også at barna kan lære oss voksne om skogens dyr:
Ei jente på rundt åtte år påsto at rever var farlige for mennesker.
Da jeg så benektet dette, kom det skarpt og kontant tilbake.
«Jo, det er de, og det vet jeg mye bedre enn deg, så!»***

***Barna kan også lære oss noe om dyr i andre land, og fortelle om dyr og vesener jeg ikke tenkte på kunne være i Oslomarka:
«I Sri Lanka er det ekte frosk.»
«I Kenya var det isbjørner i gamle dager.»***

Flere tredjeklassinger fra Kjelsås påsto at det var bjørn i Lillomarka, og da jeg benektet det, var kommentaren: «Joda. Lærer'n vår heter Bjørn, og er med oss i dag!»

Roy og Eliz.

En ekte arbeidshest

I Oslo kommunes skoger har vi årvis hatt minst en hestekjører, og det ble stilt egen bolig med stall og beitearealer til rådighet for den som ønsket jobben. På denne måten ivaretok kommunen en gammel tradisjon, en kunne bruke hestedrift der det var viktig å behandle terrenget skånsomt, og det ga publikum en flott opplevelse.

Skogsarbeid med hest ble også en del av undervisningen for barna i marka, og i syv vintre arrangerte jeg undervisning med to av kommunens hestekjørere. Tor Arild Albrigtsen ble den rette mann for denne jobben, og han og den godlynte tungdølhesten Trym oppnådde nærmest kjendisstatus i Oslo kommunes skoger. Tor Arild hadde startet som skogsarbeider noen år tidligere da han flyttet med familien til Nordseter i Maridalen. Som den gode formidleren han er ovenfor barn, ble han en naturlig samarbeidspartner. Tor Arild demonstrerte tømmerhogst og tømmerkjøring med hest, mens jeg tok meg av påmeldinger, naturfag, lokalhistorie og pølsebål.

Tor Arild kunne kunsten å kombinere seriøs info med munterhet, gjerne med en ertende snert ovenfor kvinnelige lærere. En gang overhørte jeg følgende episode: Tor Arild hadde kjørt fram noen tømmerstokker til velteplassen der de senere skulle hentes med tømmerbil. På velteplassen ble tømmeret lagt i hauger kalt lunner, og for å få hver stokk enklest mulig opp på haugen, brukte tømmerkjørerne en grov kabbe på cirka 1,5 meter kalt «kjerring». I denne kabben var det skåret ut flere tverrgående spor, og når hestekjøreren skulle ha en ny stokk opp på lunna, så ble «kjerringa» lagt på tvers fra bakken og opp på lunna, nærmest som en trapp hvor stukkene ble vippet opp trinn for trinn. I Tor Arilds demonstrasjon og forklaring ble dette til: «Så tar jeg kjerringa og legger henne på ryggen, og så tar jeg stokken og vipper opp og ned på kjerringa.» Elevene tok han selvsagt bare bokstavelig idet de iakttok hvor enkelt han vippet en tung tømmerstokk opp på lunna. Men det var morsomt å observere de forbløffede ansiktene til de unge kvinnelige lærerne.

Senere samarbeidet jeg i tre sesonger om tilsvarende opplegg med Roy Holt i skogen bak Riksarkivet ved Sognsvann. Roy er en hyggelig, stødig og sindig kar man kan stille klokka etter. Svært gode egenskaper når man i en periode nesten daglig skal ta imot mellom 40 og 80 forventningsfulle elever. Roy hadde to svære arbeidshester, Maja og Eliz, som han byttet på å ha med, og de veide henholdsvis cirka 900 og 700 kg.

Hvor lite erfaring dagens byunger kan ha med dyr, fikk jeg erfare da en gutt utbrøt ved synet av Maja: «Se den ponnien!»

Eliz får kos.

Mannekeng-opplvisning.

Tor Arild Albrigtsen og Trym.

For klasser som kom igjen år etter år var det også naturlig å legge inn litt skogbruk. De første årene plantet fortsatt etaten en del arealer, og elevene fikk sette ned hvert sitt lille grantre. Dette ble svært populært for de elevene som hadde en hageflekk hjemme, og kunne få med seg ei plante og sette der. Flere år senere kunne jeg høre om familier som gledet seg stort over å ha fostret opp sitt eget juletre.

Demonstrasjon av motorsag var også alltid populært, men jeg syntes det var synd å hogge ned et stort tre når det likevel ble liggende igjen. Jeg fant derfor på en vri: Etter å ha vist fram gamle hogstredskaper som svans og barkespa-de, var det motorsaga sin tur. Til barnas store forundring pleide jeg da å si at nå skulle vi ha en liten mannekeng-oppvisning! Hæ, vise siste mote midt i prat om tømmerhogst? Men det var alltid enkelt å få fram en elev, og det var gjerne ei jente som meldte seg som modell. Da fikk eleven påført seg full vernedress med vernestøvler, hjelm med visir og hørselvern, tømmerhoggerbelte med måleutstyr og andre håndredskaper for tømmerhogst. Latteren pleide å sitte løst over dette underlige synet av et barn i en slik omfattende voksenmundur, men at temaet fenget barnas fulle interesse var det ingen tvil om. Seansen ble alltid avsluttet med at jeg hadde gjemt en sekk med litt skråskjærte stam-meskiver fra en yngre bjørk eller gråor, og som hver enkelt elev fikk med seg hjem. Det henger nok fortsatt noen slike rundt om som pent pyntede navne-skilt på inngangsdører.

Unger er opptatt av alder. De har vanskeligheter med å plassere oss voksne aldersmessig, og daglig fikk jeg mange spørsmål om hvor gammel jeg var. Dette kunne også gi vittige kommentarer.

Da jeg nærmet meg 50, spurte ei jente fra 1A Hasle: «Hvor gammel er du?» «Gjett!» «25 år.» «Omtrent dobbelt så mye!» svarte jeg. Etter en del fundering, kom det fra jenta: «Ja vel da, 26!»

Så var det ei jente fra 1C som forsøkte seg på samme spørsmål. Da hun fikk svaret kommenterte hun: «Du ser ikke så gammel ut som 49 år.» «Hva ser jeg ut som da?» svarte jeg. «48!»

Men den mest triumferende var denne: Noen elever hadde gjettet at alderen min var 40. På denne tida var jeg 62. Sammen med oss gikk en kvikk kvinnelig assistent på rundt 20 år, og som da spurte hvor gammel de trodde hun var. Jeg glemmer ikke ansiktsuttrykket hennes da svaret kom: «40!»

Den livsviktige leken

Lekepausene ble mine beste minner fra turene, men ikke fordi jeg hadde fri. Stadig var det unger som skulle vise meg noe, spørre om noe, henge over ryggen min, få hjelp til å knyte opp matposeknuter som foreldre hadde knytt igjen hardt som fy. Nei, i pausene fikk barna avbrekk fra en hverdag enkelte av dem slet med.

Selv om turene ble lagt opp for å dekke hele skoledagen, hadde vi alltid for liten tid. Først og fremst ønsket jeg mer tid for lek – det var bare første og dels andre trinn det ble satt av tid til for. Motivasjonen for mer læring etter mat var heller ikke det beste hos de yngste, og da var det bedre at de fikk fordøye inntrykkene de hadde fått før mat. Dessuten kunne man ofte se hvordan inntrykkene kunne følge dem inn i leken.

Et minneverdig eksempel var en gang jeg var ute med andre trinnet fra Linderud, og vi hadde brukt god tid på å snakke om maurtua og hvordan maurene greide å bygge et så fantastisk byggverk gjennom samarbeid. Tenk at en maurtue er vanntett om den ikke skades? Den kan stå der i hundre år og er full av saler og rom tilpasset ulike behov. Da vi kort etter skulle ha spise- og lekepause, fant barna en del trevirke som lå rundt i terrenget som de ville bygge hytte av. Noe av virket var gamle stammer etter småtrær, men var likevel for store til at et barn greide å dra de med seg og reise dem opp til «hytteveggen» alene. Både lærerne og jeg, som ikke blandet oss inn, hadde stor glede av å se hvordan ungene samarbeidet på maurs vis for å få dette til.

Jeg la vekt på å finne spise- og lekeplasser som var oversiktlige og samtidig appellerte til ungenes bruk av kropp og fantasi. Det ideelle var der det var muligheter for klatring i berg eller trær, og hvor det lå en del trevirke i terrenget. Det skulle svært lite til før det i ungenes øyne ble ei hytte av det. Ofte kunne de rope stolt til meg at jeg måtte komme å se på hytta deres, noe som viste seg å være noen greiner mot en trestamme. Men ungene fortalte at her var døra, og her var ringeklokka, her var kjøkkenet og her stua.

Lek og friluft var også temaer under turene. Jeg visste om enkelte «guttehytter» som var i ferd med å gå i oppløsning, hvor jeg kunne vise hvor skadelig spiker kunne bli for dyr og trær. Barn legger stort engasjement i ei hytte i en periode, men snart blir den glemt, og planker begynner å løsne og forsøple. Hyttebygging med materialer og spiker er ikke lov, men barna fikk høre alternativet, nemlig å finne et sted hvor det var mye dødt småvirke, og lage hytte av det ved å bruke tau. «Skogen er det fineste stedet dere kan leke i», sa jeg til elevene, «men en viktig regel er at vi kan bære med oss inn i skogen så mye vi vil, men alt vi bærer med oss inn, må vi og bære med oss ut igjen!»

Naturen utfordrer barnas motorikk og fantasi.

Jeg opplevde at noen barn ikke var vant med naturen, og syntes det var skummelt å gå ut i den. Og hva skulle de gjøre der? Da prøvde jeg å få dem med rundt og vise dem muligheter. En gang var jeg ute med 6. trinnet fra Ruseløkka skole. De var bare en klasse, men en svært fin gjeng. Jeg registrerte ei jente som synes å gå alene og bare se seg rundt. Jeg pekte på et fint klatretre rett ved henne og ropte: «Der kan du klatre!» Brått klatret hun et stykke opp i treet som om hun skulle ha vært en apekatt i et tidligere liv, og begynte å rope: «Bananer, bananer!» Jeg trodde det hadde rablet for henne, men overraskelsen ble superstor da mange andre jenter kom løpende bort til treet. Jeg tror alle jentene i klassen bare fløy fra det de holdt på med, og klatret etter opp i treet, mens bananropene fra førstejenta bare fortsatte fra et sted innunder tretoppen. Så kom det trestemt og i fullt kor: «En banan, to banan, tre banan faller aldri ned ...» Det viste seg at de skulle ha en elevoppvisning på skolen, og oppdaget et glimrende sted for en generalprøve.

Et annet interessant aspekt var hvordan barna lekte. Jeg vokste selv opp med lek i naturen i en «steinalder» hvor data og mobiltelefoner ikke fantes, TVen sendte i sorthvitt, og programmet besto av «Kosekroken» for de minste på fredager, og «Falkeklubben» for oss litt større barn på tirsdager. Utelek var regelen og ikke unntaket. Men hva gjorde barna i dag? Selv urbane og «moderne» byunger lekte snart det samme som jeg hadde gjort. Utfoldelse i naturen ligger i genene våre!

En «bommert» gjentok jeg gang på gang. Ofte under spise- og lekepausa ga en unge uttrykk for et ønske om å bli løftet opp. Da tok jeg gjerne ungen under armene og lot som jeg ikke greide løftet, og sa så til ungen: «Trykk på nesa mi!» Når ungen gjorde dette, fikk jeg superkrefter og skjøt ungen opp i været. Straks var det kø med unger som ville trykke på nesa mi. Et uttrykk heter: «Be ikke om en lett bær, men en sterk rygg.» Jeg priset meg lykkelig over å ha hatt det siste.

Mange barn er heldigvis flinke til å ta sine foreldres forholdsregler på alvor, men ei jente på cirka ni tok det kanskje litt vel bokstavelig: Hun gikk et langt stykke og holdt med trofast og godt i hånda. Jeg prøvde å prate med henne, og stilte henne spørsmål om turen, men jenta var helt taus. Etter en god stund kom forklaringen, kort og konsist: «Jeg snakker ikke med fremmede!»

Barn + bekk = sant

I barns øyne representerer en bekk en verden av muligheter: En kan bygge demninger, studere småkryp og fløte pinner eller barkebåter, for å nevne noe.

Finner man en gammel død furu, er det lett å plukke biter av barken på nedre del av stammen. Denne er ideell for barkebåtspikking.

Å kunne drikke vann rett fra en bekk er en kuriositet få av verdens barn får oppleve, noe de fleste Oslounger neppe har forsøkt. Vet man med sikkerhet at det ikke ligger forurensningskilder som bebyggelse, jordbruk eller ferdselsårer på oversiden av bekkene, er hovedregelen at bekkene er rene i Oslos omliggende skoger.

På turer der vi passerte bekker jeg anså som trygge, var alltid mulighetene for å drikke vann til stede. Dette var så uvant for mange elever at flere først ikke våget å prøve. Når de først forsøkte, var gleden tilsvarende stor over å få smake så godt vann, og turen ble en opplevelse rikere.

La rumpetroll være i dammen

Vanndammer er glimrende å ha ved spise- og lekeplasser, særlig når det er vår og de er fulle av rumpetroll og småkryp. Husk at flere av våre amfibier er rødlistet, dette gjelder spesielt salamandere.

Barna må heller ikke ta med rumpetroll hjem. Det er selvsagt moro å ha rumpetroll i klasserommet eller hjemme og se dem utvikle seg. Men rumpetroll skal ha vann med næring, og trenger stadig påfyll med vann fra dammen de kom fra. Vann fra springen er dødsdom for dem. Så nyt synet av rumpetrollene i deres rette element.

Stillongs, ikke strømpebukse

Et tips til foreldre er at de bør ikke utstyre sine barn med strømpebukser når de skal på tur. Stillongs uten føtter og løse ullsokker er tingen. Plumper en uti med strømpebukse, blir barnet gåendes med våte og kalde føtter. Løse sokker er derimot enkle å skifte, og et ekstra sokkepar bør alltid være på plass i sekken.

Ingrid og Josefine fra Svarttjern AKS i blåbærlyngen.

Mange skoleklasser kom med buss til Tonsenhagen. Rute 31 ble hyppig trafikkert med leddbusser, og på sin ferd gjennom hele sentrum ble den et godt transportmiddel for mange byskoler. I tillegg hadde vi den tverrgående ruta 25, samt «melkeruta» 60 som passerte mange skoler på sin ferd. På bussholdeplassen ved Tonsenhagen skole tyter det alle hverdager ut av bussene både barnehager og skoleklasser for å ta i bruk det eldoradoet naturen her.

Med de yngste elevene gikk turene mine ofte over Kolås. På nordsiden er det en liten sti som går temmelig bratt ned. I bunnen ligger flere svære graner som er blåst overende. Jeg elsket å ta med elevene forbi dette stedet. Bakken ble en god øvelse i å balansere i bratt terreng og «lese» terrenget for å finne greiest vei ned. «Racerne» var jo nede på en-to-tre, mens andre brukte fryktelig lang tid. «Racerne» var lykkelige når de ikke behøvde å vente på baktroppen, og heller kunne slenge fra seg sekkene og klatre eller balansere i vei på de nedblåste trærne. Etter hvert som etternølerne kom seg ned, prøvde de også seg på de nedfalte trærne. På forhånd hadde jeg fjernet alle tørre grein-spisser som stakk opp, og derfor kan det være lurt å ha med en liten øks i sekken og fjerne spisse tørre greiner på trær som unger vil balansere på.

Til lærerne, som gjerne var imponert over elevenes mestringsiver, sa jeg spøkefullt: «Vår herre liker ikke lekeplasser med EU-regler, så derfor har han laget noen egne». Noen elever var redde for å prøve seg, men da tilbød jeg å holde dem i hånda. De greide seg snart på egenhånd, og ble rørt over rosen: «Når dere kommer hjem, kan dere si at dere har gått helt opp i toppen av et stort tre, men dere behøver jo ikke fortelle at treet lå på bakken!»

Blåbærspisepauser var selvfølgelig i bærsesongen. Dette er en vesentlig del av norsk tradisjonelt friluftsliv, men ukjent for mange barn. Normalt liker jeg ikke at barn leker med mat, men i en skog med tonnevis av blåbær som likevel kommer til å råtne, lot jeg ungene få male seg i ansiktet med blåbær. Veldig gjevt var det å «konkurrere» om å få ha den blåeste tunga. Dette var god motivasjon for å få barn med minoritetsbakgrunn til å smake på sine første bær.

Jeg glemmer ikke Ingrid fra Svarttjern AKS. Det var tid for blåbærspisepause. Vel plassert mellom blåbærtuene utbrøt Ingrid: «Nå er jeg i paradiset! Ingen skal få meg bort herfra!»

Senere tok jeg bilde av hennes blålilla tunga. Siden jeg visste at Ingrids klasse ville komme på tur senere samme høst, kopierte jeg bildet, og skrev på det hvite papiret rundt: «Første premie for verdens flotteste tunga!» Kanskje hun har bildet fortsatt.

Store deler av Røverkollen og Ravnkollen ble gjort til naturreservat sommeren 2019. Dermed kan også kommende generasjoner glede seg over den flotte naturen her.

Utsikt fra Røverkollen.

Marka har rom for mange fag

Det finnes knapt noen grense for hvilke skolefag man kan praktisere i naturen. Prate engelsk om alt man ser og gjør, skrive norsk stil om turens innhold, tegne og dramatisere.

For mange barn blir matematikk noe abstrakt. Måles avstander når man går innover i skogen, får barna et begrep om hva 100 meter, 500 meter eller en kilometer er i praksis. Måler man opp et dekar i skogen, så er arealet konkret. Teller man ulike treslag innen dekket, er vi inne på brøkregning og lærer samtidig navnet på treslagene. Det er bare fantasien som setter grenser for hva man kan anvende ute for bedre å forstå matematikken. Det samme gjelder fysikk: Finn eller lag en lang raje (tynn stokk), og still den under en stor stein og prøv å rikke steinen både med og uten raje. De fleste av oss får før eller senere behov for å forstå hva begrepet kraft ganger arm betyr i praksis.

Våre bynære skoger er under press fra mange hold. Det er bred enighet om at det må være et visst skogbruk, men i hvilket omfang i forhold til naturvern- og friluftsinnteresser? En større konflikt synes å bli omfanget av idrettsanlegg kontra hensynet til naturvern og friluftsliv. Og hva med behovet for nye boligtomter? Skal det bygges tettere i eksisterende bo-områder, bygges mer i nabokommuner, eller kan vi ta deler av marka? På tur med eldre elever tok jeg opp denne konflikten: «Oslo by har kjøpt opp mye skog for å sikre byens befolkning rekreasjonsområder. Derfor er ikke bare dette også deres skog, men den skal være det gjennom det lange livet dere har foran dere. Derfor bør dere allerede nå være forberedt på at dette er spørsmål dere vil møte flere ganger framover, og ha meninger om.» Elever har ikke vondt av å forstå at marka deres er under press.

En helt spesiell «naturfagtime» hadde jeg en gang med første trinnet fra Svarttjern. Vi var på vei nordover Ravnkollen på en mye brukt sti. Opp til sitt høyeste punkt går stien opp ei bratt kneik før den fortsetter gjennom åpen furuskog. Idet vi kom opp kneika fikk vi øye på et par i full elskovsakt midt på stien. Jeg roper: «Nå får dere besøk», og aldri har vel noe menneske kledd på seg og løpt av gårde så raskt. Det var mye fin blåbær på stedet, men ungene hadde ikke fått i seg så mange bær før den yre kom tilbake for å lete etter klokka han hadde mistet under den brått avsluttede seansen.

På en AKS-tur opp til Røverkollen var det ei jente som strålte idet hun sa til meg: «Egentlig så ville jeg bli med mamma på kontoret i dag fordi jeg trodde skogturen ville bli kjedelig. Nå er jeg kjempeglad for at jeg likevel ble med, for det er jo så fint her og morsomt å høre historiene». Da var dagen reddet også for meg.

Bål i marka

Bål og pølser er naturlige høydepunkter med barn i skogen. Men samtidig er det viktig at ungene lærer seg å respektere forbudet mot bruk av åpen ild ute i naturen mellom 15. april og 15. september.

Som naturoppsynsmann hadde jeg tillatelse til å gjøre unntak fra regelen når dette var forsvarlig, og i denne perioden tente jeg kun bål i de tilfellene regnet sprutet og barna forsto at det ikke kunne bli skogbrann. Bål på slike dager var nødvendig for å få varmet og tørket våte unger, samtidig som det ble litt mer levelig å få i seg matpakka. For en del barn ble bål i regnvær redningen for om en tur skulle bli vellykket, da regntøyet ikke alltid var på plass.

I den lovlige tida var det alltid bål og gjerne ferdigspikkede pølsepinner til utlån for de yngste. Er det tørt vær, er tynne og tørre grankvister fint å fyre med, og så kan man legge på tykkere kvister etter hvert. At kvisten er tørr ser man ved at den mangler nåler og at barken lett slipper taket på kvisten, eller at den er borte allerede. Det er mange som bruker bjørkenever til opptenning, noe som er greit all den tid man finner never fra døde bjørker. Jeg synes det er uskikk å ta never fra friske trær, for da oppstår sår som aldri gror. Den hvite stripa som forsvinner når man river av never kommer nemlig ikke tilbake.

Jeg lot aldri barna leke med bålet, og de fikk aldri stikke pinner på bålet uten mat på. Dette er en stor fristelse for mange, men den gloa som da kommer ytterst på pinnen er farlig for andre hvis noen veiver rundt med en slik pinne. Brennbart tøy kan ta fyr, og ei glo i øyet kan gjøre deg blind.

Tyrived

Tyri er ved som er så feit at fuktighet ikke trenger inn i den og så brennbar at flisene tar fyr i all slags vær. Tyri kan man finne i gamle grå furustubber, og noen ganger et stykke opp på stammen på gamle nedblåste furutrær. Den er synlig som store sortknudrete sår på stammen, ofte ispedd gammel gul kvæ. Man må ha kraftig kniv for å løsne fliser og øks for å få ut hele deler til ved. Et kjennetegn på at det er skikkelig tyri man har fått tak i, er at flisene har en utsøkt godlukt når de løsnes fra stammen. Selv på friske furuer, er veden ovenfor tyrisåret ofte tørr. Tyri oppstår av en sopp, tyritopp, som angriper treet, gjerne et godt stykke opp på stammen, og dreper den ovenforliggende delen. Tyri er svært tjærerik og brenner med sotet flamme. I pølsebål blir derfor pølsene sotete. I gammel tid ble det produsert store mengder med tjære utvunnet av tyrived i såkalte tjæremiler. Tjæren ble brukt til blant annet å smøre trebåter og bygninger og er stadig å se som dekke på stavkirker.

Tips

Å gå på do blant maur og lyng

Mange av våre små urbane håpefulle har aldri vært på do uten en setering å sitte på, og da kan et dobesøk blant busker, lyng og maur oppleves som umulig, bortsett fra gutta dersom de bare må tisse. Skal man ut i naturen med unger som i liten grad har vært der før, kan det være lurt å snakke om å gå på do på forhånd.

For oss som er vant til å være ute i naturen, er ikke problemet større enn spørsmålet om vi har husket på å ta med dopapir. Er man ute med barn, er det viktig å huske på dorull i sekken. Heldigvis har jeg sjelden opplevd at unger må bæsje på dagsturer i skogen, men det skjer. Da fortalte jeg at det opp igjennom alle tider har vært vanlig å gå på do i skogen, og når man er så heldig å få være med på telttur, må man også lære hvordan man finner en doplass i naturen. Jeg spøkte med at ingen do har så vakker tapet som den i skogen.

Man finner en passelig mindre trestamme som ligger på bakken, eller en solid stokk som legges over en liten fordypning i terrenget. Føttene på den ene siden, og rumpa ut på den andre. Nedenfor rumpa må en på forhånd ha fjernet lyng og mose, dette brukes til å dekke over bæsje og papir etterpå.

Enkelte lærere sender med barna en pose sammen med dorullen. Papiret legger ungene rett i posen i stedet for bakken, som så læreren på slutten av turen snurper sammen og kaster i en avfallskasse. Smart, bare man samtidig ber barna dekke over bæsjen. Mange voksne synder med manglende tildekking både ovenfor eget dobesøk eller i å lære barna dette. Der det samler seg mye folk, eksempelvis ved badevann, blir det blant busker og kratt seende ut som et grisehus av papir og avføring.

Angående tissing, så er jo gutter enklere konstruert enn jenter. For begge kjønn kan likevel dette være en utfordring for den som ikke er vant med å være langt fra dører merket «Damer» eller «Herrer». For å normalisere tissing ute, laget jeg derfor en sang som et svar når fortvilte unger lurte på hva de skal gjøre. Sangen har melodi fra en av verselinjene i Prøysen-sangen «Vise for gjerne jinter» og er tekstlinja «Finn et strå og trå dem på.» Jentestrofa og guttestrofa er nesten like: Jenter: «Finn et tre og tiss bak det.» Gutter: «Finn et tre, og tiss på det.» Det har forundret meg mang en gang hvordan denne lille strofa normaliserer det å tisse i skogen. Barna syntes ofte at sangen var så morsom at jeg måtte gjenta den flere ganger.

En gang fikk sangen en underlig konsekvens som ble et morsomt minne. Noen gutter måtte tisse, og siden jeg kun så gutter foran meg, nøyde jeg meg med å synge guttelinja, «Finn et tre og tiss på det.»

Men jeg hadde ikke ensen at like ved siden av meg sto ei lita jente på cirka syv år, som resolutt gikk bort til nærmeste tre, dro ned det som var av bukser, stilte seg opp i vid beinstilling og tisset på gutters vis.

Gjennom mange år med skolebarn, har jeg registrert at sexfiksering av kropp og tabulegging av nakenhet tres nedover hodet på stadig yngre aldersgrupper. Enkelte lærere er opptatt av at selv de yngste skolebarna ikke kan vise noen form for nakenhet overfor andre. Selvsagt skal man gå litt bort mellom trærne for å tisse, men enkelte unger er engstelige for å miste øyekontakt med andre, og klarer kanskje ikke å tisse. Barn bør ha et naturlig forhold til både egen og andres kropp, og sjenanse kommer fort nok likevel. La barn få være barn. Ingen barn har vondt av å oppdage hvordan det motsatte kjønn tisser. Hvor ellers er det mer naturlig å oppdage menneskets natur enn nettopp ute i naturen?

Under spise- og lekepausa ønsket enkelte lærere å fortelle elevene hvor det var jentedo og guttedo. Da tok jeg meg friheten å si at her i skogen har vi ingen jente- eller guttedoer. Det vi ser rundt oss er friarealer for opphold og lek, og så får det være opp til hver enkelt å finne et egnet, rolig sted når behovet melder seg. Det blir galt å lære opp barna til at det finnes «kjønnsdelte doer» ute i skogen. Slik er det ikke for noen ute i naturen.

Ikke uvanlig går to eller flere barn i følge når de skal på do. Dette skaper trygghet og gjør det lettere å gå på do. Jeg har opplevd at enkelte barn begynte å hånle, erte og kommentere dersom de så rumpa til en av motsatt kjønn. Da sa jeg bare at den rumpa er helt lik deres egen og dermed ingenting å le av. Da ble det stille. Noen ganger ble det etterspurt tissepause under marsjen, og da er det ofte mange som skal «til skogs» samtidig. Da stoppet jeg bare på et høvelig sted, veivde venstrearmen mot venstre side av stien, og ropte «Jenter der!» Og med høyre arm: «Gutter der!» Det er lurt å be de trengende om å ta av seg sekkene der man stopper, da har man også ekstra kontroll på at alle er tilbake før man går videre.

En av de aller siste klassene jeg hadde, var andre trinn fra Grünerløkka. På vei mot bussen tilbake til byen, måtte ei jente brått tisse. Hun ville ha hjelp av meg til å holde, og hennes mannlige lærer nikket bort til meg. Det gikk greit helt til at hun oppdaget at strålen traff den ene sælen på gummibuxsa. Mens hun fortsatt hang der i armene mine med rumpa bar, begynte hun fortvilet å gråte. Dette var ingen god måte å avslutte det som hadde vært en flott tur, så her var det bare å finne en avledningsmanøver. Jeg tok en sjanse, og sa at nå kommer en kjempepromp, lagde prompelyd med munnen og løfta jenta opp som en rakett. Gråt ble like brått til latter, og sælen var straks glemt.

Det var i august før skolestart, og jeg var på heldagstur på Røverkollen med en av Groruddalens aktivitetsskoler. Vi fulgte en sti som krysset skogsveien nedenfor tårnet, og tok en bringebærpause i all den modne bæra som vokste her. Vesle Julian på seks måtte tisse, og stilte seg ved stien. Så hørte jeg han pratet høyt og tydelig for seg selv: «Når jeg tisser, så vil det vokse blomster her. Så renner tisset ned i stien, så vokser det blomster der. Så renner tisset videre ned i veien, og da vokser det blomster der også.»

Med en annen AKS kom jeg ut på den storslagne utsikten på Storhaug sørøst for Linderudkollen. På baksiden av utsikten er det høyvokst krattskog, og jeg sa til barna: «Her kan dere tisse og se på utsikten», underforstått at de som måtte tisse kunne gå i krattskogen, mens de andre kunne beundre utsikten så lenge. Men 4-5 jenter i 8-årsalderen tok meg svært bokstavelig, og plasserte seg side om side mot utsikten, brettet ned og satte seg på huk.

Tips

Telting i naturen

Dessverre er det få barn som får oppleve å overnatte i telt i skogen. Det gir en helt annen naturkontakt og opplevelse enn å oppholde seg i marka på dagtid.

Man får mer rom for å oppleve naturen, fiskestanga, skiftet i døgnets tider og stillheten. Det er flott å telte ved et utsiktspunkt eller i litt åpent lende, men jeg anbefaler i nærheten av vann med de muligheter det gir i form av et bad. Det aller beste er å sitte og se utover et vann og oppleve sjelefreden dette gir.

Friluftsløven forteller oss at vi kan overnatte i to netter uten grunneiers tillatelse, men ikke nærmere bebodde hytter og hus enn 150 meter. I Oslo kommunes skoger er det heller ikke tillatt å telte i opparbeidede badevannsområder som eksempelvis rundt Sognsvann, Nøkle vann og Steinbruvann, og ved vann med drikkevannsrestriksjoner.

Med barn på telttur vil jeg anbefale juni. Sommernatta er kort og lys og virker dermed ikke særlig skremmende for barn som ikke er vant med å sove ute. Insektene er heller ikke så hissige ennå, men husk å ta med myggmiddel likevel. Og så er det en unik opplevelse for unger å gå en kveldstur i terrenget rundt teltet og oppleve de trolske midtsommernattkveldene.

Telt eller ikke telt, en fisketur er stas, og Oslomarka Fiskeadministrasjon (OFA) gir ut mye informasjon på nett om fiskeforholdene i Oslomarka.

Bading og nakenhet

Ei jente fra Kampen AKS satte seg fortrolig ned på fanget mitt og spurte forsiktig: «Hvordan ser du ut naken?» «Har du sett faren din naken, så er jeg vel ganske lik», svarte jeg. Hun dro på det med et tvilende blick, og svarte: «Kanskje du ser ut som bestemor!»

Naturlig nok har jeg aldri fått spørsmål fra skoleklasser om det er mulig å legge inn et bad på turen. De har jo fri den varmeste tida av året, og dessuten har de sjelden tilstrekkelig med personale til å ta det ansvaret. Med aktivitetsskolen er det annerledes. De har heldagsansvar for påmeldte barn etter skoleavslutningen i juni og før skolestart i august. AKS har ofte badeturer med sine barn, både fordi de har personalressurser utover det den enkelte klasse normalt har, og fordi de lar mange av sine voksne få livredder-opplæring. Under min tid var kravet en voksen med livredningssertifikat pr. 15 barn.

Årlig hadde jeg med 3-400 barn fra AKS på sommerturer. Innslaget var svært populært blant barna, men stadig økt fokus på sikkerhet gjorde at flere AKS-ledere betakkete seg. Dette er et dilemma. Jo mindre barn får bade i sjøen eller innlandsvann, jo mindre trening får de til å bli trygge i og beherske det våte element. Bading under kontrollert oppsyn har en forbyggende effekt mot drukning. Selv har jeg ikke livredningssertifikat. Jeg skulle gjerne ha hatt det, men vannskrekk fra barndommen av gjør at jeg ikke fikser dykking. Derfor gjorde jeg det alltid klart ovenfor AKS at bading var deres ansvar. Glad i bading som jeg er, ville jeg være med barna, og siden jeg kjente til bunnforholdene på stedene der vi skulle bade, påtok jeg meg å være en levende yttergrense for hvor langt ut barna kunne få være. Det var alltid opp til navlen.

Det kunne bli kaldt å stå stille på samme stedet. Skogsvann holder sjelden mer enn 16–17 grader i slutten av juni, men jeg har alltid vært glad i å tøyse med unger, og løste gjerne bevegelsesbehovet med å kaste på unger som ønsket dette. Noen ville bli lekt med uten å få hodet under vann. Da innførte jeg «vannris» ved å ta de oppi armene mine med baken ned, og løftet de så opp og ned så baken traff vannflata. Sjelden har unger satt sånn pris på å få «ris på rumpa» før. Unger elsker også det som har med promp å gjøre. Det var derfor om og om igjen at jeg måtte holde unger under armhulene i vannet og si at nå kommer en skikkelig promp, lage prompelyd med munnen, og kaste de opp i lufta som om de var en ballong i ferd med å gå tom for luft.

Gjennom de 27 årene jeg hadde med AKS, merket jeg en gradvis mentalitetsforandring på ungers forhold til kropp, ofte godt iscenesatt av voksne. I begynnelsen var det ikke så nøye. Unger som hadde glemt badetøy fikk bade i trusa eller nakne etter eget ønske.

Bading ved Rustadsaga i Østmarka.

Om noen gjorde forsøk på le av noen uten badetøy, slo jeg raskt ned på dette ved å fortelle at i vann innover skogen, så var det vanlig at folk badet uten badetøy. Da var det brått ok.

Med tida ble enkelte ledere strenge på at uten badetøy fikk man ikke bade, og samtidig måtte en passe på at ungene var «gjemt bort» under skifting. Naturligvis må sjenerte unger få skjule seg, men jeg synes det er feil å gjøre dette til en regel for alle barn. I min barndom i Oslo på 1960- og 70 tallet var ikke barns kropp noe sex-objekt, noe jeg tror var langt sunnere for unger enn dagens tabulegging av deres kropp. Hvor naturlig forhold barn har til kropp viser denne historien fra Disen SFO (som det het den gangen), men som neppe ville være mulig å gjenta:

På forhånd hadde jeg avtalt med SFO-leder at bading skulle inngå i programmet for gjengen av 7–8 åringer som skulle ut på tur. De skulle komme med buss til Solemskogen, videre til Linderudseter og Ole Høilands hule, for så å avslutte med et bad i Kapteinsputten ved Linderudkollen. Været var kokvarmt. Nær Linderudkollen og i god tid før avtalt hjemreisetid, samlet jeg hele gjengen slik at personalet og jeg kunne gi nødvendige beskjeder før noen fikk slippe ut i tjernet. Jeg tittet ut over den godt opphetede gjengen og sa det gledelige budskap om at nå var det straks tid for å bade. «Bade? Det har ikke vi fått høre noe om!» sa ungene forskrekket. Det viste seg at det likevel ikke var med tilstrekkelig med voksne med livrednings sertifikat.

En krise i solvarmen hadde oppstått. Hadde jeg visst dette, hadde jeg lagt turen utenom tjernet, men nå var gode råd dyre. Jeg foreslo at barna kunne vasse eller sette seg ned i vannet på grunna. Siden de ikke hadde med badetøy fikk de lov til å gå ut i trusa, og i den varme sola trengtes ikke håndkle etterpå. Ei jente spurte om hun kunne bade naken, hun ville ikke bli våt på trusa. Straks var det noen gutter som begynte å erte henne for å ville bade naken, men de ble satt på plass. Dog ble jenta betenkt. Vel framme ved tjernet hadde jeg selv ikke fått skiftet ferdig før jeg hørte triumferende skråling fra noen gutter. Det var de samme som hadde forsøkt seg på erting av jenta, men som nå var på full fart mot vannet i bare nettoen. Dette var tydeligvis et grønt lys for resten, og snart var grunna fylt opp av jublende unger uten en tråd, bortsett fra ei jente som med overlegen mine kom bort til meg og stolt fortalte at hun alltid hadde badetøy med i tilfelle.

Så var det tid for hjemreise, alle opp av vannet og på med klær. Etter en stund hørte jeg personalet mase på ei jente om at hun måtte forte seg, for bussene tilbake gikk bare en gang i timen. Jeg tittet opp. Det var den overlegne jenta med badetøyet. Hun storkoste seg så fornøyd og uanfektet der hun spradet rundt i nettoen.

Lek i naturen kan ha mange flotte ringvirkninger, både mentalt og sosialt.

Isfiske i Østmarka.

Isfiske i marka

av Øystein Kolseth, Bymiljøetatens naturoppsynsleder i Østmarka

Isfiske er en aktivitet som er kjempefin å ta med skolebarn på. Selv om det kan være en tålmodighetsprøve for noen av barna å vente på at fisken biter, er det både sosialt og lærerikt.

Noen er kanskje skeptiske til å ta med barn på isfiske siden ferdsel på is kan være farlig. Det er derfor viktig at man setter seg inn i is-sikkerhetsregler først. Selv oppsøker jeg alltid vannet vi skal isfiske ved i forveien for å måle istykkelsen og sjekke at isen er trygg. Isbor og målestav er nødvendig utstyr.

En må også sørge for å ha eventuelle fiskekort i orden. Innlandsfiskekorten sørger for at alle barn under 16 år fritt kan fiske i ferskvann i Norge. I Oslomarka administreres ferskvannsfiske stort sett av Oslomarkas Fiskeadministrasjon (OFA), og de åpner for at barn under 18 år fritt kan fiske i ferskvann uten å måtte løse fiskekort.

Så må man velge et vann å fiske i. Det viktigste er ikke størrelsen på fisken, men at barna kan oppleve å få en sprell levende fisk på kroken! Velg derfor gjerne et vann som det er mye små og mellomstore fisk i. Gode abborvann er lurt. Når dagen endelig er der, «jukser» jeg litt samme morgen. Når det kommer mange elever, sørger jeg for at det er nok åpne hull å fiske i. Man har ikke tid til å bore mange hull når elevene er på plass. Det er også lurt å fyre opp et stort bål på forhånd, slik at elevene kan varme seg mens jeg forteller hvordan man kan vite om isen er trygg og hva som skal til for å lure fisken.

En ting jeg har vært nøye med, er å ikke la barna gå ut på isen før jeg sier ifra at det er greit. Klassen må stille seg opp i en hesteko på en odde, før jeg går ut på isen først. Da har jeg med meg isbor, målestav og ispigger. «Tror dere at isen er tykk nok til at vi kan være her i dag?» spør jeg ofte. Så borer jeg et nytt hull mens jeg står alene ute på isen. Ofte er isen meget tykk i Oslomarka – ofte er den mellom 20 og 60 centimeter tykk. Jeg lar én elev hjelpe meg med å lese av istykkelsen på målestaven, og forklarer hva tallet på målestaven betyr. Er for eksempel isen 30 centimeter tykk, forteller jeg at isen kan tåle vekten av en liten traktor. Da er isen i hvert fall trygg nok for både barn og voksne.

Og så da, hvordan skal man lure fisken? Her er det mange meninger, men jeg velger som regel vann med abbor. Fiskeutstyret bør være enkelt, men ordentlig. Pilkestikker med sene og hempevirvel er fint. For å lure fisken, er det fint å bruke en liten blank eller kobberfarget pilk med krok, gjerne en lyskrok, som ligner på en liten fisk i vannet.

Deretter er det lurt å feste en fluelarve, ofte kalt maggot, eller to på kroken. Fluelarver får man kjøpt i sportsbutikker. Mange av barna synes fluelarvene ser litt ekle ut der de kryper nede i boksen. Jeg forteller barna at slike larver er akkurat som deilig lørdagsgodteri for abboren. «Da blir sikkert de andre fiskene i vannet misunnelige på at den ene fisken spiser godteri», var den en elev som sa en gang. «Da prøver sikkert fiskene å stjele godteriet, og da setter den seg fast i kroken!» sa den ene klassevenninnen hennes. Riktigere kan det ikke beskrives! Så får barna tildelt en pilkestikke med utstyr hver.

«Jeg får jo ikke fisk!» hender det at noen barn sier etter ett minutt eller to med fisking. Fisking kan være en tålmodighetsprøve, for enkelte dager er ikke fisken så bitevillig. Da gir jeg ofte noen tips underveis, blant annet at det kan være lurt å synke pilken til litt over bunnen av vannet, og ta noen raske napp et par ganger i minuttet. Å prøve å fiske i andre hull kan også være lurt.

Kun én gang har jeg opplevd at ingen av elevene fikk fisk. Heldigvis er det sosialt og trivelig, både for lærere, elever og skogvoktere, å være på slike turer. Andre ganger, derimot, kan man få så mye fisk at det nesten blir kaos ute på isen. Jeg husker en gang hvor vi fisket i nesten to timer uten at noen fikk ett eneste napp. Det nærmet seg tiden for hjemreise. Men plutselig fikk nær sagt alle barna napp, og i løpet av en halvtime var over femti abbor dratt opp!

Hva skal man gjøre når fisken ligger og spreller på isen? Jeg pleier å la den som fanget fisken bestemme om han eller hun vil slippe den fri eller ta livet av den for å spise den. De fleste velger det siste. Noen vil ha med fisken hjem, andre vil spise den til lunsj. Heldigvis har jeg med meg en stekepanne, smør, salt og pepper. Og litt sitron. Det gjør susen. Fisken sløyes og puttes i stekepanna. Etter noen få minutter er en liten abbor ferdigstekt. Om barna synes det er godt med fisk? Det blir helt stille når den enkle, men nydelige fiskeretten forføres. Egenfanget mat smaker best og er en utrolig naturopplevelse.

- Tror dere huldra fins på ordentlig? Sagn og eventyr i marka

Når jeg i ettertid møter elever som har deltatt på turene, oppgir de gjerne fortellingene som de fineste minnene. Barn kan leve seg så sterkt inn i fortellingen at noen vil gå rundt i skogen med en huldrehale.

Helt siden jeg var barn har jeg hatt fortellingen som en viktig forankring til naturen. Trærne var ikke på langt nær så spennende som det som hadde skjedd mellom dem. Fortellingen ble markas sjel, og levendegjort gjennom min egen lek i den.

Som voksen er jeg bare blitt mer opptatt av fortellingen, og selv om den ikke sto nedskrevet i noen arbeidsinstruks, følte jeg den som en stadig viktigere del av jobben. Som skogoppsynsmann møtte jeg stadig publikum som var veldig opptatt av fortellingen. Lærere presiserte at de ønsket fortellinger når de ville ut med nye klasser.

Registrerte kulturminner i skogene våre er bare toppen av et isfjell av hva skogene forteller. Mellom alle de synlige inngrepene er det og en mengde historie ut fra hva folk har gjort, sett, hørt, følt, innbilt seg eller diktet om. Fortellingen er vesentlig for bevaringen av historien. Skrives ikke fortellingen ned eller videreføres, er faren stor for at historien også blir borte.

Trolig den første som satte et bevisst fokus på fortellingen i våre skoger var Peter Christen Asbjørnsen. Den fortellerarven han etterlot seg er like aktuell den dag i dag. Heldigvis hører jeg ofte om barn som fikk med sine foreldre på skogstur fordi barnet ønsket å vise noe av det som ble formidlet på klasseturen. De tar ikke med familien for å vise stubben der de så et tre ble felt, men de viser frem mestertyven Ole Høilands gjemместed og andre historiefortellende severdigheter.

For meg har alltid sagn og eventyr vært en del av naturens mangfold, og det ble derfor naturlig å trekke inn i undervisningen. Sagn tar gjerne utgangspunkt i faktiske personer og steder, mens eventyr er ren diktning og har den gjenkjennelige starten: «Det var en gang...» En annen forskjell er at eventyrene har mer typiske vinnere og tapere, og hvor det gode seirer til slutt. Det flotte er at vinnerne ofte er de som ble mobbet av omverdenen. Ved fortelling av eventyr understreket jeg alltid dette poenget til barna. De vi kanskje synes er litt rare eller annerledes, og som det er fristende å gjøre litt narr av, er nettopp dem som kan komme til å bli både statsministere, direktører, oppfinnere eller annet fint som voksne. Derfor må vi respektere dem slik de er.

Tror dere huldra fins?

Jeg oppdaget at sagn og eventyr gikk rett hjem hos alle, uansett alder eller kulturell bakgrunn. For å levendegjøre sagnene hadde jeg med enkle kostymer, og uforberedt ble unger trukket med i handlingene. Det var like gjevt å få på seg skjørtet med påsydd huldrehale enten elevens bakgrunn var europeisk, afrikansk eller asiatisk. Ofte tok jeg sagn som siste stopp før matpausen, og idet huldra dukket opp, ble det brått slutt på mas fra «utsultede» barn.

Da kristendommen ble innført i Norge, og kirken gitt makt og innflytelse, måtte kirken akseptere at norsk folketro sto så sterkt i folks bevissthet at den måtte godtas som en parallell tro. Folk trodde like mye på de underjordiske som på de overjordiske, og mange underlige hendelser «beviste» deres eksistens. I vår tid hvor vitenskapen gir en forklaring på «alt», har vår folketro måttet vike for det «opplyste» samfunn. Men med barna oppdaget jeg at dens magi var høyest levende. Ved å fortelle om vår egen folketro følte jeg dette ble en brobygger mellom barnas urbane hverdag og den naturen som omgir byen vår. Ofte avsluttet jeg bolken med sagn ved å spørre barna: «Tror dere huldra finnes på ordentlig?» Svaret var gjerne unisont nei. Men da kunne jeg føye til følgende sanne historie:

For en del år siden gikk jeg alene på en liten sti mellom Kringla og Langvann ved Solemskogen. Jeg var helt alene, men foran meg gikk plutselig ei ung jente med langt lyst hår, litt underlige klær og en ryggsekk laget av bjørkenever. Hun var veldig interessert i naturen og tittet på planter langs stien, og snart tok jeg henne igjen. Da jeg var rett bak henne, gikk hun bare ut av stien og innover i skogen der det ikke var noen sti. Jeg tenkte dette bare var ei vanlig ung jente som var spesielt glad i naturen, men for moro skyld ropte jeg etter henne: «Jeg tror det er selveste huldra som er ute og går!» Da snudde hun seg og hadde et kritt-hvitt, men vakkert ansikt og svarte: «Det er det!» Så gikk hun videre og forsvant inn i skogen. Var det den ekte huldra jeg så, eller bare ei ung jente som lot som? Jeg avsluttet med å trekke på skuldrene. Vår gamle folketro skal ikke avsannes, men få leve i undringens lys. Da trives dens magi best...

Om huldra kom inn i en kirke, mistet hun halen på kirketrappa. Da kunne man gifte seg med henne. Hvor sterkt jenter kan leve seg inn i huldrerollen fikk jeg høre en gang jeg var ute med 1B fra Disen skole: Under spisepausa kom det uventet og spontant fra 3-4 jenter til hverandre: «Vi skal aldri gå inn i en kirke, for da mister vi halen vår.»

Noen lærere har spurt om å få dramatisere sagn med sine elever. Med Stovner skole på tur i Gjelleråsmarka ble dette for mange år siden en uforglemmelig opplevelse. En lærer på 7. trinnet var svært opptatt av musikk, dans og drama, og fikk fram talenter i alle sjangre blant elevene.

Noen dager før jeg skulle ut med skolens andre trinn, var læreren og jeg en tur oppe i Oldtidsveien og fant et passe trolskt, men likevel åpent parti. Her la vi en hemmelig plan sammen med noen av hennes talentfulle elever...

Få dager senere visste hverken lærere eller elever noe som helst da jeg stoppet på det angitte punktet, og begynte å fortelle et huldresagn. Midt i sagnet kommer vakker fløytemusikk ingenstedsfra. Men så dukker to alver opp og danser ballett. Så forsvinner både de og musikken før to skikkelser dukker opp, og de er hovedpersonene i sagnet jeg forteller til elevene:

Den ene er fattigmannen «Gråbein-Hans» og den andre selveste huldra. Huldra synes synd på den fattige der han går sulten på vedhogst, og vil gi han havreløse med smør. Men Gråbein-Hans tror det er kona hans som byr han mat, og takker for maten i Jesu navn. Det tåler ikke huldra, og idet han biter i lefsa, blir denne til trefliser med kumøkk. Gråbein-Hans jager så huldra vekk. På ny høres vakker fløytemusikk idet alvene danser over lyngen og forsvinner sammen med musikken. Minst 20 år senere får jeg fortsatt frysninger av dette vakre opptrinnet. Det må elevene også ha gjort der vi tause fortsatte turen.

Sagn fra marka finner man i flere bøker. I sin historie «En turleik i Holleia» forteller Peter Christen Asbjørnsen om den dyktige harejegeren Brandte-Lars som traff huldra på Linderudseter i Lillomarka, mens mange andre sagn er å finne i Even Saugstads bok «Mystikk og overtro i Oslomarka» utgitt i 2017. Sagnet om skognissen på Ravnkollen, som min venn Hans-Petter Ødegaard fortalte meg i 2012, har jeg selv fått føle, så den tar jeg med her:

For cirka ti år siden satt jeg på leirplassen «min» på Ravnkollen og grillet. En mann kom forbi og gikk ut på berget. Han vinket på meg. «De har ikke ødelagt dette som ser ut som et fotspor med et hull bak.» Så spurte han om jeg visste hva dette var, og jeg sa som sant var, at det visste jeg ikke. Han fortalte at skognissen hadde trampet der og brukt stokken sin til å lage hullet. Her kunne man legge igjen bekymringer. Jeg har nå vandret i denne skogen hver dag og har ikke sett karen siden. Jeg var i mange år leder for FAU på Tiurleiken skole og fortalte historien til noen førsteklassinger på tur til Ravnkollen. Jeg så da at noen av barna, når de trodde de ikke ble sett, gikk bort til fotsporet, puttet noe i hullet og tro ned i sporet. Senere, på en tilstelning på skolen, kom ei lita jente og hennes mor bort til meg og fortalte at jenta hadde mareritt hver natt i lang tid som gjorde at hun gruet seg for å legge seg. Etter at hun hadde lagt tankene sine i hullet, hadde hun ikke hatt mareritt en eneste gang.

Etter å ha hørt denne historien, begynte jeg å ta med skoleklasser forbi, og elevene fikk prøve seg. Men en gang jeg passerte alene, stakk jeg for moro skyld en kjepp ned i hullet. Straks kjente jeg en underlig følelse fra kjeppen og inn i brystet. Jeg sier som Hans-Petter: Rart hva!

Skognissens fotspor på Ravnkollen. Fotavtrykket finner man ved å ta utgangspunkt i den blåmerkede stien som går på langs av Ravnkollen. Rett ovenfor der denne stien krysser en anleggsvei mellom bilveien Ravnkollbakken og fram til en radiomast, tar man en umerket sti oppover selve svabergene og kommer snart til Hans-Petters oppbygde bål plass. Avtrykket finner man litt ut på berget ovenfor.

På besøk i Harald
Grandes hytte.

Oslos største museum

Svarta kommer!

Jeg prøvde å legge min sjel i alt jeg formidlet til barna, men jeg registrerte gang på gang at det var ikke forskjellene på gran og furu som vekket den største interessen, men min barndoms møte med uteliggerkona «Svarta».

Fra mitt barndomshjem på Årvoll hadde jeg utsikt rett mot Årvollåsen. Der opp i åsen, bodde mange uteliggere i sine små hytter. Noen hytter var grønne-malte med litt beplantning utenfor, andre umalte og mer skrøpelige. Uteliggerne virket nifse, men jeg var ikke redd dem da jeg gikk forbi hyttene med mor og far. Litt høyere opp lå et kjempestort steinhjul som var hugget ut i fjellet, men hvorfor lå det der fortsatt? Tok vi en annen retning, kunne vi se store isblokker seile av gårde på en glidebane mellom Isdammen der de var skåret ut og ned til lagringsbingen. Godt bortgjemt høyere opp i skogen lå mestertyven Ole Høilands hule. Min barndoms skog inneholdt så mye spennende.

«Svarta kommer, Svarta kommer», ropte vi ungene, løp og gjemte oss. Vi var livredde for «Svarta» der hun rank og stolt kom i sin stramme grønne kåpe og med hodetørkle knyttet foran i panna. Det grå håret stakk fram mot skuldre og nakke. Hun var neppe farlig, men hadde et kraftfullt ordforråd som ikke skal siteres her. Mannen hennes kom alltid bak henne, taus, lut, kledd i grå anorak, grå skyggelue og grå ryggsekk. Ingen tvil om hvem som var sjefen.

Sammen med de mange andre uteliggerne, den blide Carlsen som kunne gå i dameklær, «ørreten» som hadde røde prikker i ansiktet, hans samboer «ørret-Ragna, samt «finnen», «heksa» og «liket», var uteliggerne en del av min barndoms skog. Lite ante vi barna at dette var i stor grad flotte mennesker som hadde blitt offer for etterkrigstidas bolignød og samfunnets manglende vilje til å ta vare på de som hadde gjort en innsats for landet vårt under krigen.

Som voksen skjønnte jeg mer av historiene fra barndommen. De «nifse» uteliggerne ble nå til hva de virkelig var, i stor grad krigsseilere og andre motstandsfolk som opplevde at utakk var Norges lønn. Det var liten hjelp å få mot traumer eller annen oppreisning etter krigen. Det var boligmangel, så hundrevis delte sin til dels traumatiske og alkoholiserte tilværelse med ei enkel hytte ute i naturen. De var fredelige og ærlige mennesker, men tilværelsen endret seg brått da en ble drept i et fylleslagsmål nyttårsaften 1963, og kommunen fant alibiet de ønsket for å fjerne hyttene. Hyttene i Årvollåsen ble brent ned det påfølgende året. Hvor uteliggerne gjorde av seg, har ikke kommunen kunnet gjøre rede for. Dette er et eksempel på en historie som barn ikke har vondt av å lære, og det var alltid stillhet i flokken hver gang jeg stoppet ved hyttenes tufter og delte historien med elevene.

Lokalhistorie – ser vi snart urinen?

Det var som en drøm. Som voksen utdannet skogtekniker fikk jeg arbeid som skogsarbeider i min barndoms skog.

Senere, som oppsynsmann, fikk jeg også ansvar for dets kulturminner. Det ble en spennende reise gjennom litteratur og muntlige kilder for å finne ut mer om historien. Et høydepunkt kom da etaten min sendte meg på et to ukers kulturminnekurs, og jeg fikk anledning til å saumfare min barndoms skog for flere bortgjemte kulturminner. Plutselig oppdaget jeg kulturminner som hadde vært her i hundrevis, kanskje tusener av år uten at noen visste om dem. Skattejakt kaller jeg dette. Man blir ikke rik på penger, men rik i sjela. Slik er også min definisjon på et geografisk område: At dets historie er dets sjel.

Kulturminner og i enda større grad deres historie måtte bli en sentral del av undervisningsturene, ja, den mest sentrale. Jeg merket raskt at det var kulturminner som hadde gjort størst inntrykk på meg som barn, og som gjorde størst inntrykk på elevene. Jeg fikk stadig tilbakemeldinger på at det var så gøy med alle historiene, og at det var kulturminnene barna oppsøkte om de tok igjen turen senere. Hva som lokker unger ut i naturen på ny, er ikke det vesentlige, bare de lokkes ut. Gleden over alle dens andre sider som friluftsliv, flora og fauna, sopp og bær, kommer etter hvert bare de først har fått lyst til å komme seg ut. Det samme gjelder interessen for å bruke naturen som «klasserom».

I min egen skolegang på 1960-tallet fikk jeg inntrykk av at Norgeshistorien stort sett dreide seg om konger og kriger. I voksen alder ble inntrykket noe helt annet: Grunnlaget for dagens velferdssamfunn ble skapt av folk som slet – enten det var på havet, i skogen, i berget eller med jorda. Folk som viste oppfinnsomhet og samtidig tok lærdom av andres oppfinnsomhet ga overlevelse og framgang. Overalt etterlot de seg spor, men i tettbebyggelse og i moderne landbruk er sporene i stor grad utvisket. I naturen derimot finnes de som kulturminner og tause vitnesbyrd om vår virkelige historie fra steinalder og fram til i dag.

Det jeg fikk høre av en 2. klassing fra Svarttjern skjedde nok et annet sted enn i Lillomarka: «Gud skjøt Jesus under første verdenskrig!»

Det er ikke alltid så lett bestandig å få med seg de riktige betegnelse. En gang jeg var ute med en gjeng syvåringer fra Kjelsås, hadde ei jente snappet opp at vi skulle gå innom ruinene etter Midtodden gård (revet i 1960-årene). Hun var fryktelig nysgjerrig på disse ruinene, og spurte stadig vekk: «Når kommer vi til urinen?»

Isdammen ble drevet av familien Høvik, og her demonstrerer eldstesønn Ragnar Høvik bruk av issag.

Kjerrat er en heisanordning for å få isblokker opp fra vannet. Foruten å være museumsgjenstand tjener den nå som klatrestativ.

Kulturminner i Lillomarka og Nordmarka

At jeg ble betraktet som en med lang fartstid ute i naturen, skjønte jeg da jeg viste noen fra Disen aktivitetsskole et sted hvor steinalderfolk hadde brutt ut emner til redskaper, og en gutt spurte: «Ble du noen gang truet av en steinaldermann med steinøks?»

I store deler av Oslos nærskogområder ligger kulturminnene så tett, at det er en fryd å vise skoleklasser rester av gamle fangstanlegg, gravrøyser, kullgroper, miler, hesteveier, gruver, tufter og mye annet som gir dem en virkelig historietime.

På de neste sidene finner du noen av kulturminnene som hadde størst appell på mine undervisningsturer. Isdammen ved Årvoll, steinhjulet i Årvollåsen, Ole Høilands hule, Harald Grandes uteliggerhytte, Linderudseter, kulturminner ved Monsetangen, gravrøysene på Røverkollen samt Oldtidsveien i Gjelleråsmarka og Sogn gruve i Nordmarka.

Isdammen på Årvoll

Naturisproduksjon var en stor virksomhet før kjøleskapenes tid. De fleste gårder hadde isdammer, og noen utviklet dette til næringsvirksomhet. Isproduksjon var en stor eksportnæring fra midten av 1800-tallet til rundt 1920. Etter første verdenskrig gjorde kunstisproduksjonen og kjøleskapet sitt inntog, og eksporten døde langsomt ut. Naturisproduksjonen på vannene fortsatte likevel en god stund, men dabbet sterkt av etter annen verdenskrig, og omkring 1960 var denne næringsveien så og si død. Men som en seiglivet «kjerringa mot strømmen», greide likevel Oslo ismagasin på Årvoll å holde det gående til vinteren 1967/68, som den siste naturisfabrikk i Oslo.

Isdammen var opprinnelig en myr, men ble gravd ut på 1920-tallet. Den er på cirka fire mål, og isproduksjonen her var tilstrekkelig levebrød for ekteparet Høvik og deres fire barn. Salget foregikk direkte, og blant kunder kan nevnes sykehus, hoteller, restauranter, fiskebutikker og private husholdninger. Isskjæringen foregikk i februar og mars. Isen ble skåret i blokker à 8x14x18 tommer og lagret i stabler med sagflis som isolasjon. Utkjøring til forhandlere foregikk naturlig nok mest i sommerhalvåret.

I 2008 kjøpte Oslo kommune Isdammen for å bevare stedet som et kulturminne, og sammen med Bydel Bjerke og lokale krefter, utvikle stedet til et museum, kultur- og friluftssenter.

Isdammen ligger øverst i Årvollveien.

Blanka og Olaf Walosik utenfor steinhelleren som skal ha vært mestertyvens gjemmested.

Ole Høilands hule

Mestertyven Ole Høiland skal ha hatt flere gjemmesteder, og mange områder har en liten hule som bærer hans navn. Men hula på Storhaug er nærmest blitt et monument over en av Norges mest omtalte tyver.

Og spennende er historien om Ole Høiland, den begavede fattiggutten fra Sørlandet, født i 1797, som ble folkehelt ved å terge og stjele fra overklassen og en øvrighet som gjorde en fattigmann til en fattigmann. At den samme øvrigheten ikke greide å få holdt han bak lås og slå, gjorde nok heltestatusen fullkommen. Hans mest kjente kupp var da han tok seg inn i hvelvet i Norges Bank i 1835.

Også denne historien har sin moral. Elleve ganger greide han å rømme fra fangenskap, men den tolvte tok han sitt eget liv, bare 51 år gammel i 1848. Påkjennningene ved stadig å være på flukt og tilbringe mye av livet ute med kulde, sult og skader ga ingen livsglede. Forbrytelser lønner seg ikke.

Ole Høilands hule ligger ved den blåmerkede stien som går fra skogsveibommen nord for Tonsenhagen skole og til like syd for tjernet ved Linderudkollen.

Linderudseter

Store staselige Linderud gård kjenner nok mange til. Men færre vet at gården hadde en liten seter i Lillomarka. Selv om seterdriften opphørte allerede i 1830-åra, var dette den siste seteren som var i bruk i Østre Aker. I dag finnes ingen rester av seterhusene, men Bymiljøetaten sørger for å holde en del av setervollen åpen, og den er nå en fin rasteplass med benk og vakker utsikt. Den øvrige setervollen er nå granskog.

Sett deg ned på benken og filosofer over gamle Mari, den siste seterjenta her oppe. Her trivdes hun så godt i selskap med kuer og jegere at hun ikke ville være andre steder. Den siste sommeren hennes fant hun en del kvist på setervollen etter tømmerhogst. Hun var redd kuene skulle få revet opp både føtter og spener, og tente likeså godt på kvisten. Ikke bare kvisten, men hele seteren ble flammenes rov. Heldigvis kom både Mari og krøtter helskinnet fra det hele. Tramp på bakken, og det høres hult ut under. Som seg hør og bør på gamle setrer, holdt også underjordiske til her. Huldra er observert av flere her oppe og omtalt i Peter Christen Asbjørnsens historie: «En tiurleik i Holleia.»

Linderudseter er like bak hoppbakkestillasene på Linderudkollen.

Steinhjulet i Årvollåsen

Steinhoggervirksomhet har satt sitt preg på dalsidene i Groruddalen. I åsene nord for Trondheimsveien, mellom Årvoll og Gjelleråsen, er det blitt hogget ut betydelige mengder bygningsstein og stein til andre formål. Årsaken er bergarten Grefsensyenitt med sin gode evne til å spalte seg i blokker. Steinhoggerne kalte den Grorudgranitt, som den er mest kjent som. På 1800- og langt inn i 1900-tallet var stein viktigste næringsvei i dette distriktet. Steinen ble brukt til byens grunnmurer, trapper, vindusinnramminger og fortauskantstein, men også til bygging av Slottet, Universitetet og Stortinget. Virksomheten var viktig i seg selv, men ga sammen med tømmer grunnlag for en betydelig transportnæring.

I Årvollåsen er det atskillige spor etter steinhoggervirksomheten. Her finner du også et steinhjul som ble hogget på begynnelsen av 1900-tallet. Hjulet skulle være ett av to steinhjul, eller store valser, i en kollergang. I kollergangen roterer steinhjulene i ei stor gryte og knuser trevirke til fiber for å nyttes til pappmasse. Men tresliperiet på Gjøvik, som hadde bestilt hjulet, gikk konkurs. Ankomstveien fra Årvollia og til steinhjulet, «Glassbergløypa», måtte tåle mange tunge steintransporter og har fortsatt enkelte steder rester av brolegging.

Fra enden av blindveien Årvollia er det cirka 500 meter opp til steinhjulet. Cirka 30 meter lenger sørøst i bruddet finner vi det andre steinhjulet, men det ble aldri gjort ferdig.

Harald utenfor hytta si i 2010.

Julaften 1994.

Haralds hytte er i dag et minne over en spesiell del av norsk etterkrigshistorie. Du kan besøke hytta, som er omgjort til museum. Hytta er åpen, men la gjenstander være igjen. Kunstneren Helene Sommer har laget en flott historisk beskrivelse om Harald som er hengt opp inne.

Den restaurerte hytta. Gulvet og den ene veggen var pillråtten, så her måtte det til et grundig underlagsarbeid, samtidig som hyttas karakter ble bevart.

Harald Grandes uteliggerhytte

Harald Grande ble født i 1926 og vokste opp utenfor Namsos. Han kom til Oslo i 1949 etter å ha deltatt i Tysklandsbrigaden året før. Han flyttet hit siden det var lettere å finne jobb i Oslo. Harald ble uteligger i Grefsenåsen i 1956. Han fortalte at som følge av boligmangelen etter krigen, ble familier og par prioritert ved tildeling av bolig. Enslige måtte greie seg så best de kunne. Noen ble tilbudt plass på tomannsrom, men denne boformen ble vanskelig for mange. Mange enslige valgte derfor en uteliggertilværelse.

Svært mange av uteliggerne var krigsseilere og motstandsfolk, men fikk lite eller ingen støtte fra samfunnet i etterkrigsårene. Kommunen så først gjennom fingrene på at det ble satt opp hytter i skogområdene rundt byen. Men i 1964 beordret kommunen nedbrenning av alle hyttene etter et fylleslagsmål med døden til følge. Haralds hytte lå så bortgjemt at den ble spart.

Harald bodde i hytta uten ovn. En gang hadde Harald skaffet en vedovn, men ovnen ble stående ute ved bergveggen. Harald brydde seg ikke om kuldegrader, men syntes det var rått og kaldt ved sur tåke. Harald hadde jobb på Akers mek., og på grunn av klaustrofobi gikk han den lange veien til jobben i sentrum hver dag. Han brukte også mye tid på bibliotekene, og hadde mye kunnskap.

I 1983 overtok Harald en tomt etter faren på hjemstedet ved Namsos, og gikk i gang med å bygge ei ny hytte der. Han holdt på i flere somre inntil han endelig flyttet dit rundt midten av 1990-tallet. Etter dette brukte han bare hytta i Grefsenåsen av og til. Harald døde langfredag 2017, nesten 90 år gammel. Etter sin død fikk han medalje for sin innsats i Tysklandsbrigaden. Kommunen har bevart hytta som et kulturminne, og Harald var selv til stede da Bymiljøetaten satte opp et kulturminneskilt ved hytta i 2010.

Det aller beste var om hytta ble restaurert. Men hvordan? Jeg tok kontakt med Byantikvaren, som mente at hytta var bevaringsverdig. Historielaget Grefsen, Kjelsås og Nydalen skaffet økonomisk støtte, og jeg fikk med meg et dugnadslag av tre spreke pensjonister samt en dyktig byggmester. Den restaurerte hytta ble offisielt åpnet 10. mai 2019, med riksantikvaren og ordføreren til stede.

Haralds hytte ligger ved Grefsenkleiva slalombakke. Du kan ta buss 56B fra Nydalen til Grefsenkollen lørdager og søndager. Ved Grefsenkollen er det også P-plass. Gå så bortover til skogsveien, og ta østover mot Grefsenkleiva. Fra toppen av Grefsenkleiva går du ned bakken langs venstre side. Her står rør for snøproduksjon. Gå ned til rør nr. 2. Her finner du en sti. Hold til høyre på stien, så ser du straks en fjellformasjon som danner et tak over stien; herfra er det 100 meter til hytta.

Så stor kan en elggrop være! DNT Barnas Turlag på besøk i en av elggropene ved Monsetangen høsten 2018.

Kulturminner ved Monsetangen

Monsetangen er ei gresslette som ligger der Grytebekken og Kringlebekken møtes på skogsveien mellom Kjelsås og Sandermosen. Sletta er oppstått fordi det var et sandtak her for mange år siden, som etter endt drift ble planert og tilsådd. Sletta er et «sentrum» for et stort antall forskjellige kulturminner.

Beveger vi oss på veien mot Kjelsås, men tar av en liten bratt sti opp på første høyde på venstre side, finner vi rester av en 1000–1500 år gammel bygdeborg. Bygdeborgene ble brukt som tilfluktssteder i ufredstid. Her har den like gjerne vært en vaktpost, for terrenget nord for oss med Grytebekken som grense, skal før Harald Hårfagres tid ha tilhørt et annet kongerike. Beveger vi oss i motsatt retning, oppover den gamle traktorveien mot øst, støter vi snart på en rekke ruiner og flere gamle veifar. Da bebyggelsen på Solemskogen ble etablert på begynnelsen av 1900-tallet, strakk den seg helt ned til Monsetangen. På grunn av bekymring for hovedstadens drikkevann, Maridalsvannet, ble bebyggelsen i liene her sanert etter bare drøye ti år. Det ligger mye dugnad og slit til liten nytte i de gamle ruinene og veiene.

Følg så veien nordover, over brua tett ved Monsetangen, bort til den første lille motbakken. Bare noen meter fra veien på venstre side, ser vi restene av en godt bevart elggrop. Denne er en av fire i et fangstanlegg, hvorav to ligger på høyre side av veien, mens den fjerde ligger cirka 50 meter til venstre for den første og nærmere bekken.

Det er funnet elggroper datert tilbake til år 3700 f.Kr. Sidene i elggropa ble gjerne kledd med glatte bord, og nederst lå en trekiste hvor den uheldige elgen fikk beina nærmest låst fast. Slike fangstsystemer ble lagt i dyrenes trekkveier, og ved hjelp av gjerder ble de ledet til sitt endelige. Fangstformen var i bruk til 16-1700 tallet, men ble forbudt ved lov i 1843.

Bare få meter fra elggropa, og rett ved veien, lå ei kullmile. Ei kullmile produserte trekull. Fra midten av 1500-tallet og fram til andre verdenskrig gikk store mengder trekull med til drift av bergverk, smelteverk og annen industri. Virket ble stablet tett, og dekket til slik at dette ble forkullet ved forbrenning med lav oksygentilførsel. Framstillingen tok gjerne en drøy uke. Mila måtte passes hele døgnet, og milepasseren holdt til i en liten hytte tett ved. I dag kan du se restene etter slike kullmiler som nærmest vegetasjonsfrie områder i skogen, formet som en sirkel. Restene etter kullminer har det illustrerende navnet kølabonn.

Oldtidsveien i Gjelleråsmarka

Den Trondhjemske Kongevei, også kalt Oldtidsveien var i bruk fram til cirka 1770. Veien gikk opprinnelig fra Gamle Oslo via Galgeberg, Alnabru, Alfaset, Furuset, Stovner og Fossum. Veien ble brukt til ridning eller man gikk til fots. Langs veien fra Stovner og oppover er det flere merkede gravrøyser fra bronsealderen. I bakkene ned mot Lahaugmoen finner man gamle skanser, anlagt for å stanse Karl den 12s angrep på Christiania i 1716. Øverst og nederst i den bratte Kongedalen er det nybygde klokketårn på plassene der de originale sto; disse skulle varsle andre veifarende i den trange dalen, slik at det gikk transport kun i en retning av gangen, mens møtende måtte vente.

Ved Stovner går bilveien Fossumberget i bro over Oldtidsveien like ved veidetet med bilveien Fossumlia, og kan derfor lett følges oppover i skogen herfra.

Gravrøysene på Røverkollen

Kun 50 meter sør for tårnet på Røverkollen finner vi en formidabel steinrøys, og på søndre topp av de to toppene av Røverkollen finner vi flere steinrøyser. Opprinnelig var dette gravrøyser fra bronsealderen (1700–500 f.Kr). Det kan virke absurd å gravlegge folk oppå topper, men så var det neppe «hvermannsen» som ble gravlagt på denne måten. Dette var for rike landeiere som skulle skue utover sine eiendommer, også etter sin død. Alle gravrøyser er automatisk fredet (siden de er fra før 1537).

Den blåmerkede stien som tar opp i lia ved skogsveibommen ved Romsås kirke, fører forbi gravrøysene.

En gutt fra andre trinnet på Svarttjern spurte meg etter å blitt vist og fortalt om gravrøysene: «Du, kjente du han som ligger under her?»

Inngangen til Sogn gruve.

Toppen vi her ser, er inngjerdet.

Den gamle gruveveien er i dag en flott skogsvei.

Sogn gruve ved Sognsvann

Noen av Norges eldste gruver ligger vest og øst for Sognsvann. Ved Gaustad jerngruve sørvest for Sognsvann, ble hovedgruva sprengt igjen i 1967, men gruva har en 70 meter lang utbrent stoll, altså en gruvegang for lensing av vann og uttransport av malm. Denne er bevart og fredet som tilholdssted for flaggermus.

Sogn jerngruve derimot, mellom Riksarkivet og Svartkulp, er et must å besøke med barn. Den hadde sin spede begynnelse i 1540, og var drevet av forskjellige eiere til ut på 1800-tallet. Stordrift ble det aldri, men eierne etterlot seg en skråstilt gruve som barn elsker å klatre ned i. Tre sjakter gir litt lys, så med forsiktighet kan man gå ned her uten lykt. Merkelig nok drenerer gruva seg selv, og er til dels bare fylt med vann under snøsmelting og større nedbørsmengder. Området er inngjerdet, men to ulåste porter markerer at man kan gå inn på eget ansvar.

Selv pleide jeg å ta med skoleklassene inn «bakveien», det vil si inn porten fra øst, og motsatt side av den gamle ankomstveien til gruva. Da kommer man først til et oppbygget sirkelrundt platå utenfor gjerdet. Dette har vært en hestevandring (gjøpel) hvor hester var spent til en loddrett akse som igjen var forbundet med heiseanordninger for å få opp vann, malm og stein fra gruva via en sjakt. Sjakten er innenfor gjerdet, men ses godt når man går videre til gjerdets port. Innenfor porten kommer man til ytterligere to sjakter som er sikret for publikum ved at de er dekket av galvaniserte stålrister. Det er spennende for barn å kunne gå eller ligge oppå ristene og titte ned.

Gruveåpningen har en jevn og oval form som vitner om at den ble sprengt ut med fyrsetting, det vil si at gruvearbeiderne antente store bål mot fjellveggen. Etter noen timer sprakk fjellveggen opp, og man kunne hakke seg inn noen centimeter før neste bål. Avhengig av bergsorten, tok det med fyrsetting som metode fra en til syv meter per måned, så tålmodighet var en dyd.

Anlegget er fredet, så unngå å skrible på veggene eller påføre andre skader.

Sogn gruve finner du ved å ta til høyre opp bakken, etter T-banestasjonen. Gå så forbi Riksarkivet og ta den gamle veien innover i skogen. Veien passerer snart en bekk, og da må vi holde til venstre i stidelet på samme sted. Veien kommer snart til en motbakke og dernest en liten sump midt i veien.

Ønsker man å starte besøket ved hestevandringen, så tar man en liten sti gjennom en kløft, som tar av mot høyre ved sumpen. På andre siden av kløfta er det litt myrlendt, men man ser snart både gjerdet og hestevandringen på venstre side.

Branntårnet på Kjerringhøgda.

Sarabråten har fin utsikt til Nøklevann.

Elggropa i Stallerudåsen.

Kulturminner i Østmarka

av Øystein Kolseth, Bymiljøetatens naturoppsynsleder i Østmarka

Fangstgropene på Stallerudåsen

Like ved ett av Østmarkas viktige utfartssteder, Rustadsaga, ligger noen skikkelige skatter. Her er det både T-bane og buss i nærheten. Stallerudåsen ligger mellom Rustadsaga og Nøklevann skole og er en nærskogperle med nydelig furuskog. De er kanskje ikke så lette å se ved første øyekast, men mange som går i området har nok stusset over noen groper i bakken. Gropene forteller en historie om hvordan man skaffet mat i gamle dager. Dette er gamle fangstgroper der en fanget hjortedyr.

Det var mer slit å skaffe seg mat før i tiden, men hvis man først klarte å lure en diger elg oppi en fangstgrop, hadde man mat i lang tid. Å grave en slik fangstgrop tok cirka to uker, deretter kledde man innsiden med tømmerstokker. I bunnen av gropen var det et lite hull til en åpen trekasse. Deretter dekket man til gropen med stokker, kvist og lyng og bygget et ledegjerde mot gropen. Jegerne gikk så ut i skogen på klappjakt. De gikk på en lang rekke, klappet, ropte og lagde andre høye lyder for å skremme elgen i retning av fangstgropen. Etter hvert som elgen ble tvunget nærmere fangstgropen, møtte den ledegjerdet, og den hadde ikke annet valg enn å løpe over den tildekte gropen. Siden gropen var kledd med tømmerstokker innvendig, ville en elg som gikk i fella skli på tømmerstokkene som lå i en trakteform. Når beina til elgen havnet nedi trekassen, låste den seg. Deretter ble elgen avlivet. Fangstgropene på Stallerudåsen er fra før 1537, og er derfor automatisk fredet.

Fangstgropene ligger på en høyde vest for Rustadsaga. Fra Rustadsaga tar du skogsveien opp den bratte bakken mot Nøklevann. På toppen av bakken og litt etter benken som står der, går det en sti inn til venstre. Gå inn stien i retning Rustadsaga, så finner du gropa.

Branntårnet på Kjerringhøgda

Oslo kommune eier også skog i andre kommuner, deriblant Enebakk. Branntårnet på Kjerringhøgda ligger 349 meter over havet. Bakkene opp hit er tidvis bratte, men belønningen er en av Oslo-området's flotteste utsikter!

Her kan du se flere kjente landemerker, deriblant Gaustadtoppen, Norefjell og Oslofjorden. Man kan også se til våre svenske naboer i øst. I 2018 restaurerte Bymiljøetaten det gamle branntårnet, som har stått der siden 1911.

Fra parkeringsplassen ved Bysetermåsan er det cirka én kilometer til toppen av Kjerringhøgda.

Nøklevann sett fra Sarabråten. Foto: Espen Bratlie.

Hoppbakken ved Dølerud

Skihopp er en idrett med lange tradisjoner, og for noen tiår siden var dette den store folkeidretten i Norge. Det var mange titalls hoppbakker i Oslo, mange av dem i skogen. Det gikk med utallige dugnadstimer for å bygge slike bakker. En av de største hoppbakkene i Østmarka var Dølerudbakken.

I 1930 begynte Klemetsrud IL å bygge hoppbakken. Det ble engasjert profesjonelle til å sprengte stein. All den sprengte steinen ble brukt til å lage unnarenn og motbakke, og dette arbeidet ble gjort med en dugnadsinnsats som varte i tre år. De første hoppene i bakken var under 30 meter, men etter litt utbygging, ble hoppbakken en av de største i Oslo, og bakkerekorden ble etter hvert over 60 meter. Her var det treninger og konkurranser, og det var også gjerne ved hoppbakkene at ungdom møttes for sosialt samvær. Mange vennskap ble stiftet og flørter påbegynt ved hoppbakkene i Oslomarka. I 2018 utførte Bymiljøetaten tiltak for å synliggjøre Dølerudbakken som var i ferd med å gro igjen. Ta turen inn til Dølerud fra Grønmo, og stopp opp for å se på restene etter denne spektakulære hoppbakken – den var ikke for pyser!

Dølerudbakken ligger like nord for den gamle husmannsplassen Dølerud, som i dag er en selvbetjent DNT-hytte. Fra parkeringsplassen på Grønmo er det rundt 2 kilometer på skogsvei til Dølerud.

Sarabråten

Sarabråten er en av de mest kjente plassene i Østmarka, og enten man går, sykler eller går på ski rundt populære Nøklevann, vil man passere denne nydelige plassen. Sarabråten ligger på en høyde langt nord ved Nøklevann, og det har husmannsplassen sannsynligvis gjort siden 1300-tallet. På 1800-tallet ble stedet tatt over av Heftye-familien, som gjorde dette til en herskabelig plass i skogen. Store, flotte hus ble bygget, og det ble anlagt en steinsatt hestevai fra Ulsrud og inn til Sarabråten. Her kjørte Heftye-familien, sammen med datidens store personligheter som Henrik Ibsen og Kong Carl XV, med hest og vogn og nøt flotte sommerdager. Nederst ved vannet finner du dessuten resten av en gammel steinbrygge. Her la «Sara» til, en staselig hjulbåt som gjestene brukte til å farte på Nøklevann med.

Husene på Sarabråten ble etter hvert revet da Nøklevann ble drikkevann for Oslo kommune. Det flotte kulturlandskapet som en gang tilhørte Sarabråten var i ferd med å gro igjen, inntil Bymiljøetaten begynte å gjenåpne landskapet for noen år siden. Hvert år utføres skjøtsel for å ta vare på kulturlandskapet og det biologiske mangfoldet der.

Fra Ulsrudvann er det 2-3 kilometer på fin skogsvei til Sarabråten. Ulsrudvann ligger 800 meter fra T-banen og har også parkeringsplass.

Naturen og mental helse

Sol over Lillomarkas åser.

«Når verden går meg i mot»

«Når verden går meg imot, og det lar den sjelden være når den har noen leilighet, har jeg alltid funnet meg vel ved å ta en friluftsvandring som demper for min smule bekymring og uro.»

Slik åpner eventyrsamleren Asbjørnsen historien «Kvernsagn». For elevene fortalte jeg dette på følgende måte: «For over 200 år siden levde en mann som ofte var lei seg, og søkte trøst ved å gå tur i skogen. Her traff han forskjellige mennesker som levde her, drev fangst eller arbeidet. Mannen, som het Peter Christen Asbjørnsen, oppdaget at de han kom i prat med kunne mange historier og eventyr. Asbjørnsen skrev ned historiene han hørte, og han hadde en venn som het Jørgen Moe som gjorde det samme. Til slutt ble det bøker av alle historiene, Asbjørnsen og Moes norske folkeeventyr.» Jeg synes dette er en grei måte å formidle hvordan naturen kan endre noe som er trist til noe flott, og jeg avsluttet med å fortelle en av Asbjørnsens historier.

Det er kjent at å ferdes ute i naturen er bra for vår fysiske helse, men den er vel så viktig for vår mentale helse, ikke minst for våre barn. Jeg ble selv mobbet på skolen, og fotball lå heller ikke for meg. Jeg følte meg likevel aldri ensom da jeg heller valgte å leke ute i skogen selv om jeg var mutters alene. Fortsatt kjenner jeg på den gleden jeg hadde av å bygge demning i den vesle bekken og lage hus og kanaler av mose. Den gang visste jeg ikke noe om begrepet mental helse, men det var nettopp den gleden jeg fant i naturen som ga styrke til å gjennomføre en skolegang jeg på ingen måte var glad i.

Under stopp hvor vi snakker om hva naturen betyr for oss, har jeg formidlet at dersom vi er lei oss, kan naturen gi oss trøst. På enkelte turer med litt større elever har jeg stoppet ved et stille vann og sagt til dem: «Her skal dere være musestille i ett minutt». Etterpå spør jeg elevene hva de tenkte på. Svarene handlet om alt annet enn skole, lekser og det som hører hverdagen til. Noen tenkte ikke på noe spesielt. «Nettopp», konkluderte jeg, «noe av hensikten med naturen er at her kan vi finne stillhet og la tankene ta pause fra alt det vi stresser med ellers.» Vi bør i så vel skole som i hjem bli mer opptatt av hva som kan stresser våre barn og unge ned for å styrke deres mentale helse.

Noen dager etter en tur med femte trinnet fra en groruddalsskole, tok en av lærerne kontakt med meg og fortalte at en av guttene som hadde vært med, slet tungt. Mandagen etter turen hadde han fortalt læreren at han i løpet av helga hadde tatt med moren sin den samme runden vi hadde gått, og gjenfortalt de samme tingene. En annen mor jeg ble kjent med, hadde mistet sønnen sin under tragiske omstendigheter. Etter tragedien begynte mor og datter å bli med meg på turer med Barnas Turlag. Mora fortalte at skogturene ble viktig terapi for dem begge.

I skogen kom jeg ofte tett innpå mange av barna. Ett av mange eksempler som for alltid vil sitte i meg som et sårt minne, er gutten fra Rødtvet.

Jeg hadde vært ute med Rødtvet AKS et par dager tidligere da jeg gikk forbi Rødtvet skole. Selv om jeg gikk på veien nedenfor skolegården, var det et par jenter som oppdaget meg og sprang ned til veien. De ville gi kos og bli løftet i været. En gutt oppdaget dette, og ville selv straks opp i armene mine. Han ville ikke slippe taket. Jentene gikk snart tilbake, og jeg sa pent til gutten at nå måtte jeg gå videre. Personalet kom for å få han med seg. Gutten fortsatte å tviholde i det lengste og ropte med sår røst: «Pappa, pappa!» Ropene hører jeg fortsatt, innestengt i hjertet mitt. En slik gutt skulle jeg gjerne ha tatt med hjem og gitt ham den farsnærheten han savnet så sårt.

Jeg opplevde også overaskende mange jenter som åpenbart led under manglende farskontakt, og som tviholdt på meg ved turens slutt. Det virket som om flere jenter slet med dette enn gutter, og en mannlig lærer med godt bar netekke bekreftet at dette også var hans inntrykk. Å gå i fra slike unger ved turens slutt, ga en underlig følelse av ensomhet resten av dagen.

Det høres nok underlig ut, men det jeg vil savne både minst og mest er barna. Minst fordi jobben er krevende siden man må ha oppmerksomheten rettet mot elevene hele tida. Blant de yngre barna var det ofte nærmest en kamp om å få holde meg i hånda, så her var det viktig å holde «regnskapet» i orden. Går man surr i et slikt regnskap, kan man være sikker på at ungene ikke gjør det. Praten gikk gjerne i munnen på hverandre, og midt i alt dette måtte man passe på å ta riktig sti, stoppe på de rette stedene, huske på hva som skulle formidles, og passe klokka for å komme i mål innen tidsrammen som var avtalt. Det siste kunne være en stor utfordring, for jeg hadde ingen styring på hvor mye sommel det kunne være i rekkene.

Formidlingsstoppene kunne ha sine utfordringer. Stort sett var barna stille og lydhøre, men i en del klasser var det noen som skapte uro. Når all formidling skjer ut fra hukommelsen og i øyekontakt med dusinvis av elever, er det fort gjort å bli satt ut. Gjennom årene jeg holdt på, stilte jeg meg spørsmålet hvordan jeg best kunne håndtere de som skapte uro, men fant aldri noe fasitsvar.

En gutt i andre trinnet på Kjelsås kastet stadig kongler på de andre. Jeg snakket til han i ett, men han ga seg ikke. Til slutt sa jeg i ren irritasjon: «Prøver du å kaste en kongle til, så skal du få spise kongla!» Kort etter kom han fornøyd bort til meg: «Den kongla smakte jammen godt!»

Sterke Jorunn fra Svarttjern

Jeg har truffet tusenvis av glade unger, men en elev som gjorde et helt spesielt inntrykk, var Jorunn som gikk på Svarttjern skole. Hun var født med benskjørhet og hadde allerede mange sykehusopphold bak seg.

I tida jeg hadde kontakt med henne, satt hun vekselvis i rullestol, vekselvis gikk hun forsiktig på stive ben. Et fall kunne fort bety nytt sykehusopphold, og andre barns fysiske lek og idrettsaktivitet kunne hun bare være tilskuer til. Det naturlige for Jorunn ville være om alle de turene med klassen hennes ble lagt til skogsveier, men dette ville bety store minus for de øvrige elevene. Personalet rundt henne samarbeidet gjerne om gode kompromisser.

I første og tredje klasse sørget en assistent for å følge henne til spise- og lekeplassen som lå relativt nære veien. Mens de øvrige ungene lekte, tok jeg henne med en liten tur i området, og fortalte henne alt de andre barna hadde fått høre. Begge disse gangene kunne hun gå litt selv, men i tredje klasse bar jeg henne på skuldrene mye av veien tilbake. Da merket jeg hvordan Jorunn var redd jeg skulle falle, men man er svært nøye på hvor man setter foten når man har verdens mest kostbare «porselen» på skuldrene.

I andre klasse satt hun i rullestol, men etter at de andre elevene hadde kommet tilbake, hentet jeg henne på AKS, og sammen med en assistent trillet vi rundt på grøntarealet nær skolen og snakket om skogens trær og dyr. Huldresagn var også tema, og etter at hun fikk på seg huldrekostymet og jeg løftet henne forsiktig opp, strålte hun så mye at assistenten tok et bilde. Jorunns blide og fornøyde ansikt er ett av inntrykkene som vil sitte lengst igjen hos meg.

I fjerde klasse trodde jeg hun skulle sette meg helt ut. Siden de tre første turene hadde utgangspunkt fra skolen, handlet denne turen om å bli kjent utenfor skolens nærområde, og jeg møtte trinnet på Rødtvet T-banestasjon. Den som kom for å være med på hele turen til Alunsjøen og hjem igjen var Jorunn, like blid som ellers. Jeg kunne ikke si noe, men så for meg alle de kronglete stiene vi skulle gå. Jeg merket også på lærerne at de var spente og litt engstelige. Men den som ikke sakk akterut var Jorunn, og hun strålte da vi kom til spiseplassen en stund senere.

Denne turen var som turer flest. Det var nesten alltid noen som hørtes ut som om de var «døden nær» av sult lenge før spisepausen, selv om denne alltid ble lagt på samme tidspunkt som på skolen. Det var nesten alltid noen som var «slitne» og lurte på om vi snart var framme. Kanskje ventet et dataspill hjemme, eller de ønsket oppmerksomhet. Jeg sier noen ganger at oppskriften for en nordmanns lykke, er tilgang på god mat og noe å klage på. Og noen barn lærer dette tidlig.

Mot slutten av turen skulle vi forsere en svært kronglete sti langs vestsida av Vesletjern. Jeg tenkte straks på Jorunn som nå måtte være veldig sliten. Jeg ventet derfor ved starten av stien til hun dukket opp og tilbød meg å holde henne i hånda. Mens hun gikk der med forsiktige skritt spurte jeg henne hvordan turen hadde vært. Smilet var like godt og ekte som ellers: «Jeg bare går og koser meg, jeg!» Jeg lærte mye av Jorunn, særlig kunsten å glede seg over ting i en tilværelse som ellers må være en stor utfordring. Når et barn kan klare det, kan også vi voksne bli flinkere til å se gleder i hverdagen.

Vel to år senere besøkte jeg Jorunn. Jeg ble mottatt med en kos, og under besøket sa jeg: «Det er to måter å være sterk på: Den ene er fysisk og det andre er i vårt indre. Det er den ytre styrken som vinner i idretten, men det er den indre som kan skape harmoni mellom mennesker og fred i verden, og som jo er det aller viktigste. Til tross for at du fortsatt er et barn, så er du den jeg har møtt med den største indre styrken.»

Jorunn som huldra.
Foto: Svarttjern AKS.

30 år med
unger og
lærere
i marka

Elever fra Tonsenhagen skole på tur i Lillomarka.

I løpet av 30 år med elever i marka, har jeg merket en viss utvikling hos barna. Gjennomsnittsførmene synes å være dalende, med økende forskjeller mellom sprekinger og de som holdt seg litt for mye i ro ellers.

Ungene var nok mer ute og lekte før, det var mer løping og sykling. Senere tegnet det seg en mer tydelig inndeling i «A-lag» og «B-lag» – de som drev med idrett, speider og orientering, og de som ikke gjorde det. Turene må jo ta hensyn til de som ikke var så spreke, og jeg måtte redusere turlengden noe etter hvert.

Jeg merket også at det skjedde noe etter opprettelsen av naturbarnehagene. Jeg opplevde stor forskjell på elever som hadde gått i slike barnehager i forhold til de tradisjonelle, siden de hadde både bedre motorikk og større interesse for naturen. Noen ganger fikk jeg kommentar om at vi ikke gikk raskt nok. Så kom det: «Jeg har gått i naturbarnehage, jeg!» Dette til ettertanke for de som driver med barnehagevirksomhet i så vel praksis som gjennom politikken, samt småbarnsforeldre som har mulighet for å få sine håpefulle inn i en naturbarnehage.

De senere år opplevde jeg enkelte unger som deltok i det rent ekstreme, som jenta i femte trinnet på Møllergata skole som årlig gikk en ny etappe av Norge på langs sammen med familien sin, eller Dina fra Tonsenhagen som fikk en hel bok, «Utejenter», skrevet om seg og sine mange og lange overnattingsturer til alle årstider. Hun og mora var oppe i 200 utenetter i året.

Noe annet som endret seg, var barns spontane og underfundige kommentarer. Nesten alle kommentarene jeg gjengir i boka, er overhørt i de første årene. Senere ble det lengre mellom hver. Reduserer vår moderne medieverden barns fantasi og spontanitet? I lekepausa oppfordret jeg ofte ungene til å finne kvister, bregner og strå de kunne stikke inn mellom klær og hår, og kle seg ut som huldre og troll. Mange gjorde dette de første årene, men senere ble interessen nesten helt borte.

Noe som heldigvis forbedret seg gjennom årene, var påkledningen. De tidligste årene var regn og kulde et større problem enn i de senere årene. I dyp snø kunne flere dukke opp i joggesko og bomullsokker, og i regn uten regntøy. Det ble til at jeg tok vare på regntøy, ullsokker og votter i barnestørrelser og hadde med meg i poser i sekken. Ved turens slutt ble utlånt tøy samlet inn, og jeg kunne ha leiligheten full av regntøy til tørk etterpå. Posene var med under ugunstig vær gjennom alle år, men behovet for utlån ble stadig mindre.

Noe som forundret meg stort var at jeg sjelden fikk spørsmål om å ta med meg ungdomsskoleklasser, og aldri henvendelser fra videregående. Jeg er ikke tvil om at disse også ville ha et utbytte av å få litt læring kombinert med bevegelse i friluft. De få gangene jeg hadde med ungdomsskoleelever, bar ungdommene preg av å ikke ha vært ute med barneskolen. Fottøy og klær var ikke tilpasset uteliv, ei heller kroppens motorikk. Regnbyger ble møtt med paraply, men likevel var dommen klar: «Lærer, hvorfor er vi ikke mer ute? Vi lærer jo mer her enn på skolebenken!»

I livets skole er vi elever hele tida, og den eleven som har lært mest gjennom alle disse årene med skolebarn i skogen, er meg selv. Barn gir så mange interessante perspektiver. Mens vi voksne luller oss i inn i debatter om rasisme, kulturer og utfordringer knyttet til innvandring og flyktninger, har jeg gang på gang opplevd skoleklasser med bakgrunn fra alle verdenshjørner. Det er ikke hudfargen som avgjør hvordan de opplever naturen og tar den i bruk, men den enkeltes personlighet og interesser.

Paraden er tegnet av Jonas fra Tonsenhagen skole i 1997.

Et tankekors er den positive økningen blant ungdom som driver friluftsliv. I skrivende stund opplever Den Norske Turistforening stor tilgang av nye medlemmer. Men hva når ungdommer som aldri har fått erfare friluftsliv blir invitert av gode venner til å gå fra hytte til hytte i fjellet? Dette er livsfarlig når de ikke en gang har lært seg grunnleggende påkledning. Her har skolene et ansvar for å ta friluftsliv inn i undervisningen. Man kan ikke forvente at foreldre med bakgrunn fra land som Syria og Somalia skal ha kjennskap til denne biten, og lite erfaring finner man også blant mange av dagens norske foreldre.

De første årene med skoleklasser hadde jeg mye tungt skogsarbeid i tillegg. Appetitten var enorm med seks brødsiver til frokost og tolv i matpakka. En dag traff jeg noen ungdomsskoleelever. Dette var elever fra Ammerud jeg hadde hatt noen år tidligere. Bare en var synlig for meg der han sto midt i stien: «Er'e skogvokter'n!» Så kom en stemme nede fra noen busker. «Tolv brødskiver i matpakka!» Og så en stemme fra en helt annen kant: «Med banan!»

Er man ute med barn, må man også regne med å bli vurdert og kommentert fra topp til tå. Her noen perler:

***«Er du julenissen? Nei, forresten, julenissen har hvite tenner!»
(Førsteklassing fra Haugen).***

«Du har så rar stemme, du høres ut akkurat som en krokodille når du snakker!» (Gutt fra Tonsenhagen).

«Du har blitt større siden sist - og tjukkere!» (Gutt fra Tonsenhagen som treffer meg igjen tre uker etter at han var med meg på tur).

«Du har jammen blitt gammel siden sist!» (Andreklassing fra Linderud ett år etter at han var med meg forrige gang).

Men det hender barn utleverer sin foresatte også, og det er vel ikke alt de sier som foreldrene ville ha satt like stor pris på. Når jeg fyrer bål, pleier jeg å ha ei vannkanne til rådighet både for å slokke bålet til slutt, men også i tilfelle barn skulle snuble opp i det, eller på annen måte ta fyr. Heldigvis har noe slikt aldri skjedd på mine turer. Men da jeg for en del år siden var med tredje trinnet fra Tonsenhagen, var det en gutt som spontant utbrøt da han fikk se kannen: «Er det sprit på'n?»

De første årene med skoleklasser hadde jeg mye tungt skogsarbeid i tillegg. Appetitten var enorm med seks brødsiver til frokost og tolv i matpakka.

Blomster som aldri visner

Av alle ting i jobben vil jeg savne barna mest. Det er utrolig hvor mye positivt barn gir. De har verdier som taper seg etter hvert som de vokser til. Dessverre har alt for mange voksne en tendens til å framskynde denne prosessen i stedet for å la barn være sitt naturlige jeg.

Vi voksne beholder alt for lite av barnet i oss: Spontaniteten, fantasien, lekeevnen og oppriktigheten. Barn ser og oppfatter ting vi voksne overser og kan ha finurlige kommentarer og tilnærming til ting. Selv opplever jeg samvær med barn som en ungdomskilde som bremser den tilstivningen som i sørgelig stor grad preger mange av oss voksne.

Unger kan både provosere og irritere, men også si ting som gjør resten av dagen fantastisk, som denne hjertesmelteren av ei jente fra første trinnet fra Hasle: «Vil du ha en blomst?» «Ja», sier jeg litt forbløffet siden hun ikke holder noen blomst. «Hvilken blomst da?» «Blomsten det er meg, det! Som en god venn repliserte da hun hørte denne historien: «Den blomsten visner aldri.»

Jeg minnes godt den hijabkledde jenta med tsjetsjensk opphav fra Sagene. Hun tok meg i hånda og strålte: «Jeg elsker å være ute i naturen og gleder meg til sommeren, for pappa har kjøpt telt og soveposer, og da skal vi overnatte i skogen.» Eller den afrikanske jenta med hijab og langt smalt sort skjørt. Hun kom med Hasle mottaksklasse og overvar hogst og tømmerkjøring med hest ved Sognsvann. I spise- og lekepausa var det full fart bort til granbaret som lå igjen etter hogsten, der hun entusiastisk gikk i gang med å bygge barhytte på «ekte norsk vis». I naturen er vi ikke forskjellige etnisiteter, hvorfor er det ikke slik i samfunnet ellers?

En elev fra Svarttjern ga på sin måte et uforglemmelig inntrykk. I andre klasse kom hun på skogstur i lave pensko, kjole og en liten hatt. På første stopp var trær tema, og da jeg pekte på et ospetre, som syvåringer sjeldent kan navnet på, kom hun med en solid utredning om ospas kjennetegn og egenskaper.

Senere på turen var temaet sagn. På ny rakk hun opp handa: «Når jeg går på tur i slik skog som dette, så pleier jeg å sette meg ned på en stubbe og filosofere. Da ser jeg snart for meg huldre og troll som kommer opp av bakken.» I tredje klasse kom hun i turantrekk, blid og fornøyd. I fjerde klasse var hun ikke med, for da var hun rykket direkte opp i femte og begynt ved en annen skole.

Med lakksko i marka

Jeg husker spesielt en lærer som dukket opp i lakksko dagen etter en regnværsmatt. Jeg spurte litt forsiktig om hun hadde glemt at det var skogtur i dag. «Men vi skal vel gå på grusveier?» var svaret.

Jeg bare ristet på hodet og overhørte at hun nærmest insisterte på at turen måtte gå på grusveier. Om hun hadde tatt lakkskoen sin og dælja meg i hodet, hadde hun ikke fått meg til å ta en skoleklasse langs grusveier. Etter å ha gått på stier opp til Steinbruvann, sa hun under spisepausa der: «Jeg nekter å gå mer på slike stier!» Jeg svarte ikke. Turen videre ble ikke enklere for henne. Fra Steinbruvann skulle vi smette inn i en av Lillomarkas mest trolske kløfter, Tiedemandsdalen, med klatring over vindfall og store steiner. Jeg så aldri henne mer, og dessverre ikke klassen hennes heller.

Historien er tatt med fordi det er elever som aldri får delta på noe opplegg i skogen fordi lærer eller skoleledelse ikke vil. Det er meningsløst at en holdning hos en lærer skal få ødelegge for så mange. Skolepersonale er som alle andre: Svært forskjellige. Men en fellesnevner for de som melder klassen på tur i marka, er at de ser verdien av at elevene får et avbrekk fra stillesittende undervisning. Da har de gjerne en motivasjon som smitter over på elevene.

En annen uforglemmelig lærer var en litt eldre kvinne ved Slemdal skole. Hun minnet mest om ei godslig kortvokst bestemor der hun nynet for seg selv. De hadde kommet med egen buss til Linderudkollen og skulle besøke Ole Høilands hule. Da et par jenter gikk ned til vannkanten ved Kapteinsputten, satte bare læreren et kort og taust blick på dem, og vips var de tilbake på veien. Etter endt formidling med pause og lek ved hula, skulle de 25 elevene samles for avmarsj. Da trodde jeg det måtte ha rablet for læreren, for i stedet for å rope inn ungene, sto hun bare stille og rolig og telte lavmælt baklengs fra 25. Ved tallet en sto alle elevene oppstilt på rekke og rad!

Jeg har opplevd at elever på litt høyere barnetrinn omsider har fått en lærer som vil ta dem med ut i marka. Slike klasser blir gjerne som «kalveslepp om våren»: Ustyrlige og ukonsentrerte i sin nyvunnede frihet. Jeg har hørt om elever som gang på gang blir stående ved skoleporten og se parallellklassen gå av gårde: «Skal dem på tur nå igjen. Sukk.» Ei jente som gikk på en skole bare en enkel T-banetur unna marka, fortalte meg at de hadde bare hatt en skogtur i løpet av hele barneskolen. Da gikk de rundt Sognsvann, noe som da virket både langt og kjedelig. Da de skulle lære om trærne, fikk de gå rundt i skolegården og finne forskjellige nedfalte høstblader.

Barn må få skitne seg til

Like fullt hadde jeg mer enn nok å gjøre. Hvem var det som kom? Ryggraden var skoler som hadde gjort tilbudet obligatorisk for alle eller visse klassetrinn. Ved nyansettelser ved disse skolene ble det også gjort oppmerksom på at deler av undervisningen ville bli gjort ute i naturen. Da manglet det heller ikke på motivasjonen hos lærerne som deltok. Fra enkelte andre skoler var det entusiastiske lærere som hørte om tilbudet, og som ble gjengangere med sine klasser, og inspirerte kolleger til å gjøre det samme. Det var alltid morsomt å samarbeide med disse lærerne, og jeg merket at deres entusiasme smittet over på elevene.

Noen lærere tok med seg klassen en gang til på den runden de hadde gjort med meg, mens andre tok med nye klasser på samme turen læreren tidligere hadde vært med på. På den måten ble kunnskapen spredd til flere elever enn de hadde med ut.

Læreres ulike syn og evne til å ta med klassen på undervisning i vår storslagne natur bør være en utfordring for skoleverket og den enkelte skoles ledelse. Det er noe galt når noen klasser får den ene gode uteopplevelsen etter den andre, mens andre elever aldri kommer seg ut. Slike ting kan ikke være lærer-avhengig. Selvsagt skal ikke evnen til å ta med klassen ut være en forutsetning for å bli lærer, og enkelte klasser har også miljøer eller enkeltelever som setter sine begrensninger. Alternative muligheter finnes også for elever med funksjonshemninger. I Oslo kommunes skoger er det anledning til å søke om kjøretillatelse for å transportere folk med bevegelseshemninger.

De første årene jeg holdt på var seksåringene fortsatt i barnehage, og jeg hadde mange turer med «seksårsklubber» rundt omkring, og Solemskogen naturbarnehage med sin engasjerte leder Solbjørg, rundt 30 år, var en ivrig bruker. En gang hadde jeg med gjengen opp til Linderudseter, og fortalte om den siste seterjenta som var her, og at hun var så glad i stedet at hun ble der til hun ble gammel og senil. Da kom det spontant fra en gutt: «Det har Solbjørg blitt allerede!»

Jeg vil nevne en episode med en av AKS'ene som var blant mine mest trofaste brukere, og blant dem som syntes skolen gjorde for lite for å gi elevene opplevelser og læring ute. Personalet var stabilt og positivt, og barna alltid motiverte selv om det kunne bli ganske mange på hver tur. De bestilte alltid to turer: En i august for seksåringene som skulle starte på skolen, og en for de øvrige i juni. En sommer skjedde det noe underlig med august-gjengen. I spise- og lekepausa måtte alle sitte stille til alle var ferdige med å spise. Derneft fikk ingen røre den vesle vanddammen vi satt ved og heller ikke leke slik at de kunne bli skitne i tøyet.

Jeg kjente overhodet ikke igjen personalet slik jeg var blitt vant med dem, og spurte hva i all verden var det som foregikk? Jo, noen foreldre hadde reagert dersom barna kom hjem skitne i tøyet eller våte på beina. Lærerne fortalte at de følte seg presset til å etterkomme foreldrenes krav om at barna skulle se velstelte ut.

Det ligger mye læring og erfaring for barn i å kunne utforske naturen på en slik måte at de risikerer å bli både skitne og våte. La barna leke, og blir de skitne, så gi meg skylda som turleder. Personalet tok heldigvis sjansen på å slippe ungene løs, og straks jeg kom hjem forfattet jeg et brev hvor jeg skrev om viktigheten av at barn fikk trenet opp sin motorikk, noe som faktisk bidrar til å styrke læringsevnen, lære å kjenne sine egne grenser ved klatring, balansering og kontakt med vann, og at det var en lang norsk tradisjon at barn fikk oppleve naturen gjennom egen lek. De etterfølgende gangene var det full fart for barna. En viktig seier til barnas beste var vunnet.

Bortsett fra en gutt som måtte sendes til legevakta fordi en annen gutt kastet en stein i hodet på han, har jeg aldri opplevd større skader enn noen gnagsår og insektstikk. Ute i naturen elsker de fleste ungene fysiske utfordringer, men tøyer aldri strikken lenger enn hva de føler de har kontroll over, bortsett fra plumping i vann, men det tar ingen skade av.

I de senere åra har en del politikere gått inn for at det bør tilrettelegges for mer aktiviteter i deler av nærskogområdene. Disse områdene ble gitt betegnelsen «aktivitetssoner», og en vesentlig begrunnelse var at dette ville øke barns bruk av marka. Men barn trenger ikke mer tilrettelegging. Jo mindre et område er preget av inngrep, jo mer spennende blir det! Gjennom fantasi, lek og utforskertrang skaper ungene sin egen «verden» ute naturen, noe de bør få fortsette med. Det politikerne i stedet bør tilrettelegge for, er mer opplæring av skole- og barnehagepersonale slik at de kan ta barna ut i naturen.

Da jeg var ute med andre trinn fra Ammerud skulle barna lære å se etter dyrespor. For å gjøre det enklere, hadde jeg dagen i forveien lagt ut pinner med haregnag, ekorngnagde kongler og litt bæsje fra elg, rådyr og hare. Joda, barna fant dyrespor, og en kom tilbake med et par pornoblader han hadde funnet i en bergsprekk. Læreren og jeg fant ut at vi fikk godkjenne dette som spor etter en pornogris.

Jeg var ute med andre trinn fra Tonsenhagen, og mens vi snakket litt om dyrene i skogen, spør jeg om noen kjenner til flere dyr. Da rekker Theodor ivrig opp hånda og utbryter: «Blottere!»

Utsikt mot Årvoll og fjorden. Isdammen sees til høyre.

Foresatte og elever ser tilbake

Kanskje de viktigste tilbakemeldingene jeg fikk var fra foresatte, og med tida fra elever selv som så seg tilbake etter å ha blitt voksne.

En kveld jeg satt på bussen, satt en familie litt foran meg. Plutselig reiste mora seg opp, kom bort til meg, tok meg i handa og takket for all turene datteren hadde tatt med familien på. Jenta hadde vært med flere ganger og hver gang tatt med familien den samme runden og fortalt videre det jeg hadde sagt. Ei bestemor sa en gang at barnebarna aldri fortalte noe fra skolen, bortsett fra om turene med meg. Flere har stoppet meg i skogen eller på gata og spurt om jeg er han «skogvokter'n» som tar med ungene på tur, for så å fortelle hvor fornøyd den håpefulle hadde vært etter turen.

Lignende beskjeder dukket opp på facebook, men det største inntrykket var fra ei tamilsk mor som fortalte at hun turte ikke å gå i skogen, for der hun kom fra var det mange farlige dyr i naturen. En dag hadde sønnens klasse vært på tur, og sønnen fortalte hjemme hvor fint det var og ville ha med mora ut. Kvinnen forsto at det neppe kunne være farlig i norske skoger siden skoleklasser dro ut dit, og hun ble med sønnen. Hun ble overbevist og fortalte meg at hun nå ledet turgrupper med cirka 40 kvinner med bakgrunn fra syv nasjoner.

Noen vil ha det til at jeg må være spesielt flink som oppnår slike reaksjoner. Hadde det vært slik, hadde jeg ikke fortalt det her. Riktignok har jeg en stemme som bærer langt og er glad i barn. Dette og inngående kjennskap til de områdene jeg har tatt med barna på tur, tror jeg er forutsetninger. Det som virkelig ligger til grunn for barns glede, er det enorme behovet barn har for få brukt kroppen sin og utforske naturen. Verdien av uteskole er blitt kraftig undervurdert, og mange barn er «sulteforet» på alternativer til skolepulten.

Når man har holdt på med dette lenge nok, hører man stadig oftere elever si: «Mamma (eller pappa) har også vært med deg på tur». Jeg har grovt regnet ut at antall skoledager mellom skolestart i første og avslutning videregående ligger på rundt 2000. Da trekker jeg på smilet: «Ikke værst da å huske at de var med meg».

En nybakt mor skrev til meg at når sønnen ble stor nok, skulle hun ta med han rundt og vise alt det jeg fortalte om. En annen ung kvinne på 24 år sendte meg en melding på facebook: «Må ærlig innrømme at skogturene jeg var med på da jeg gikk på barneskolen var noe av det beste ved å gå på skolen. Mange av kunnskapene jeg lærte den gangen bruker jeg den dag i dag! Pluss at eventyrene du fortalte forteller jeg nå videre til mine venner når jeg viser dem rundt fordi jeg synes det er så gøy! Lykke til videre». Med slike tilbakemeldinger dør man ikke ensom.

På tur med skogvokter'n!

Av Maria Andersen, Naturvernforbundet Oslo og Akershus

Jeg var så heldig å være elev på Tonsenhagen skole tidlig på 90-tallet. Min klasse var blant de første som fikk årlige turer med «skogvokter» Håvard Pedersen. Alle klasser skulle ut på tur, og vi gledet oss til vår tur. Jeg husker regngrå dager på høsten der vi trasket innover en grusvei, fulle av forventninger. Vi skulle ut å plante trær. Vårdager fylt av løvsprett og sol mens vi spratt rundt en dam og lette etter rumpetroll. Det som gjorde mest inntrykk på meg, var verken treplanting, skogsmaskiner eller grusveier, men da vi tok av fra grusveien og gikk inn på en trang sti. Vi fikk trærne tett på kroppen, spenning blandet med forventning. Hva kom vi til å se bak neste topp?

Kobbergruvene bak Linderudkollen gjorde stort inntrykk, det samme gjorde Ole Høilands hule med historien om mestertyven. Vi lette etter gullskatten som var nedgravd et sted i nærheten i nesten hele matpausen. Vi var mestertyven, og vi lurte på hvordan han hadde greid å gjennomføre så mange bankran. Vi begynte å lete etter spor etter eldre tider selv. Turene ble derfor en inspirasjonskilde til å lete etter mer kunnskap. Kunnskap om historie, samfunnsformer, natur og geografi. Alle fag kan læres ute.

Slik kan skogen brukes også i dag. Sønnen min ble en av de siste som fikk være med Håvard på tur. Han kom strålende hjem. De hadde lett etter dyrespor. Han hadde funnet en kongle som var spist på. Kunne jeg se hvem som hadde spist på den? Dessuten hadde han hørt historier om uteliggere. De som ikke hadde noe sted å bo etter krigen. Og han hadde hørt om Asbjørnsen som gikk i skogen vår og fant eventyrene sine der, fortalt av budeier og gårdskoner som igjen hadde hørt historiene fra sine besteforeldre. Og om jeg ikke hadde hørt om han Brante-Lars som var på jakt ved Linderudkollen og møtte huldra? Sønnen min strålte og fortalte detaljert om sine opplevelser.

Både da jeg selv var liten, og for min sønn, skapte Håvard en spennende ny skolehverdag. Minner i en ellers ganske monoton skolehverdag. Denne innsatsen for naturen, skolene og de mange elevene er helt unik. For meg har denne tidlige interessen for naturen vedvart. I dag jobber jeg i Naturvernforbundet i Oslo og Akershus, og en av oppgavene mine er å skape muligheter for at skolebarn i Oslo skal kunne oppleve undervisning ute. Dette har vi blant annet gjort gjennom å tilby kurs til lærere i uteskole i samarbeid med Håvard og Øystein (naturoppsynsleder i Østmarka). Naturvernforbundet i Oslo og Akershus ønsker at samarbeidet med skogoppsynsmennene fortsetter, og at like mange, eller helst enda flere elever, får mulighet til å ta skoledager ute i naturen.

Vi ser så mange positive effekter ved å gjennomføre deler av undervisningen ute. Å bruke skogen som klasserom styrker læringen gjennom at temaer kan konkretiseres og eksemplifiseres. Å sikre felles erfaringer i en klasse er viktig, spesielt ved skoler der elevene har ulik kulturell bakgrunn. Uteundervisning er også med på å styrke det sosiale samholdet i klassen. Det er ikke nødvendigvis de samme som er best i klasserommet, som er best ute. Ute er det lett å gi oppgaver der samarbeid gir gevinst. Både fysisk og mental helse styrkes gjennom å være i skogen. Å skape arenaer der ulike elever kan føle seg som vinnere, bidrar til å inkludere flere barn i samfunnet. Det er den beste medisinen mot mobbing!

Siste tur med skoleklasser

De siste klassene jeg var ute med var fjerde trinn fra Ruseløkka. En temmelig variert forsamling unger, både av etnisitet og grad av behov for oppfølging. De hadde vært med meg to ganger tidligere, og da først med opplegget jeg hadde sammen med hestekjører Roy Holt ved Sognsvann. Min siste arbeidshøst bestilte de tur med fokus på blant annet naturtyper og med Hestejordene på Linderud som utgangspunkt.

Mot slutten av turen kom kontaktlærer Morten Granquist med et forsiktig ønske om en tur til i høst før jeg ga meg helt. Jeg tenkte på de engasjerte lærerne og ungene som lærerne spøkefullt kalte «asfaltcowboyer», barn omgitt av mye trafikk og asfalt i sitt boligområde og som satte stor pris på å komme ut i naturen, så jeg sa ja.

De skrev seg opp for tur 24. november 2017, noe som var senere på høsten enn det jeg tidligere hadde tatt imot elever. November er en lunefull måned værmessig. Jeg var spent. Onsdag 22. november var det snøstorm og iskaldt til Oslo å være. Torsdag 23. november gjorde temperaturen totalt kollbøtte, og snøen regnet bort. Det ville ikke ha vært noe stas med tur den dagen heller, for novemberregn er surt uansett.

Så kom den avtalte dagen, fredag 24. november, min siste skoletur. Solskinn, et par varmegrader og motiverte elever! 39 herlige unger stormet ut av bussen på Tonsenhagen, flere med gode koser til meg. Nå stod Årvollåsen med uteliggere, steinhjul, eventyr og Isdammen for tur.

Under spise- og lekepausa sa kontaktlærer Even Kletthagen at de hadde en overraskelse til meg. Alle elevene hadde tegnet hvert sitt dobbeltkort hvor de gratulerte meg med over 50 000 elevbesøk fordelt over 30 år i skogen. Lærerne stilte villig opp som fotografer for at jeg skulle få minner fra siste tur, og da barna gikk på bussen igjen, vanket det mange nye koser.

For en avslutning. Sannelig godt at ikke alle de gode minnene fra 30 år med skolebarn i skogen satte seg fast som ekstra gram på kroppen. Da hadde jeg vært verdens tykkeste mann!

Jeg avslutter med en av kommentarene fra barnemunn som jeg er mest glad i. Jeg bruker den ofte som avslutning på kåserier for voksne, hvor jeg sier at nå tenker vel dere som guttungen fra Rødtvet AKS som sa følgende: «Jeg er imponert over alt det du kan, til å ha så stor kropp og liten hjerne!»

Anbefalt litteratur

Lillomarka. Liten og variert – vakker og verdifull (2016). Helge Haakenstad.

Mystikk og overtro i Oslomarka (2017). Even Saugstad.

Østmarka fra A til Å (ny utgave 2012). Even Saugstad.

De siste eventyrskogene. En veiviser til Oslomarka (2014). Gjermund Andersen.

Barn i naturen: Utfordringer – opplevelse – læring (2001). Inger Vingdal og Ingjerd Hollekim.

Utejenter. På tur med barn – inspirerende historier og smarte tips (2015). Elisabeth Lau-Henriksen.

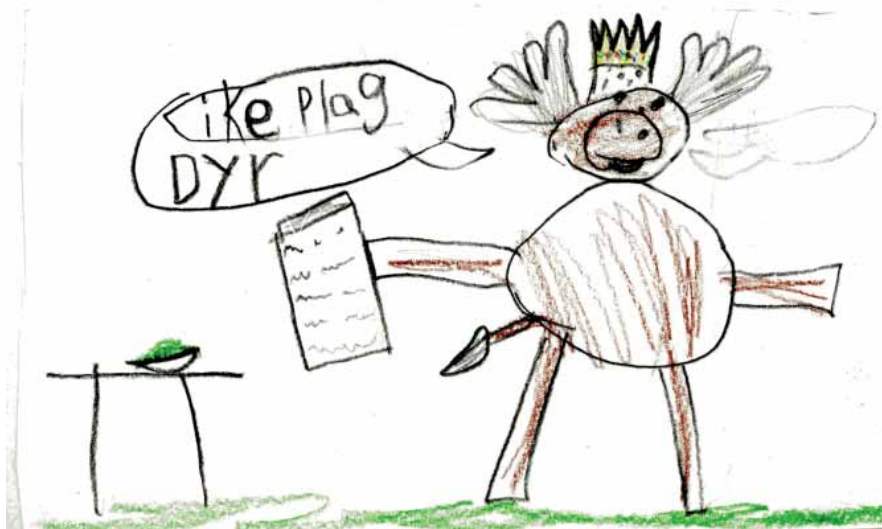
Leve Lillomarka. Lillomarkas Venner 50 år (2019). Redaktør Magne Lindholm.

Hyllest til Østmarka (2016). Østmarkas Venner.

Barns utelek (2017). Merete Lund Fasting.

OFAs fiskekartbok.

Maridalens Venners årbøker.

Nyttige organisasjoner og informasjon på nett

Planlegger man tur med unger, men ikke har lokalkunnskap om området, er det lurt å ta seg en bli-kjent-tur på forhånd. Naturvernforbundet i Oslo og Akershus (NOA) har utarbeidet naturkart over «eventyrskoger» og naturtyper i Oslos skog- og grøntområder: naturvernforbundet.no/noa/

På Bymiljøetatens nettsider finner du mange tips til turer i skog og mark: nyhetsrom.bymiljoetaten.no/opplev-oslo/

Flere nyttige nettsider:

Barnas Turlag DNT Oslo og Omegn: www.dntoslo.no/barnas-turlag/

Oslomarkas Fiskeadministrasjon: ofa.no

Historielaget Grefsen Kjelsås: historielaget-gkn.no

Lillomarkas venner: lillomarkasvenner.no

Maridalens Venner: www.maridalensvenner.no

Østmarkas Venner: www.ostmarkasvenner.no

Sogn kultur- og historielag: sognhistorielag.no

Oslo og Omland Friluftsråd: www.osloogomlandfriluftsrad.no

Skiforeningen: www.skiforeningen.no

FRIGO, friluftssenteret i Gamle Oslo: www.frigo.no

Markaskolen: markaskolen.osloskolen.no

Norsk Friluftsliv: www.norskfriluftsliv.no

Naturfagsenteret: www.naturfagsenteret.no

Fra sitt barndomshjem på Årvoll hadde Håvard utsikt mot Årvollåsen. Der opp i åsen, bodde mange uteliggere i sine små hytter. Litt høyere opp lå et kjempestort steinhjul som var hugget ut i fjellet, men hvorfor lå det der fortsatt? Godt bortgjemt i skogen lå mestertyven Ole Høilands hule. Marka inneholdt så mye spennende! Som voksen skulle Håvard Pedersen få jobb som skogsarbeider i sin barndoms skog. Han skulle også gjøre et banebrytende arbeid med å ta Oslos elever ut i marka på undervisningsturer.

Siden 1989 har Bymiljøetaten tatt med skolebarn ut i marka på «skogdager», hvor de har lært om natur, friluftsliv, lokalhistorie og skogsarbeid. Mange tusener oslobarn har vært med oss ut i marka, og undervisningsopplegget har alltid vært gratis. I 30 år tok Håvard med barna ut på skogdager. I dag er Håvard pensjonist (i det minste på papiret), men hans kunnskap er nå samlet i denne boka, til glede for kommende generasjoner.

Hva er det som skaper naturglede hos barn? Hva er lurt å pakke i sekken når en skal ut på tur? Hvor bør en gå og hvor langt bør en gå når en har småtinger med? Hvor er det larest å ta en pause? Hva er det som fenger interessen hos barn på tur i marka? Håvard har ikke bare tips til deg, men byr også på utallige gullkorn fra barnemunn. Enten du er forelder eller lærer, håper vi at du lar deg inspirere til å ta med barna på tur ut i den flotte oslomarka vår.

Foto: Eduardo Valle de Antón.